

I Krigens Fodspor

– forsvarsbyggerier i Danmark

KULTURARVSSTYRELSEN

Kolofon

Titel:
I Krigens Fodspor – forsvarsbyggerier i Danmark

Tekst:
Forfatterne

Redaktion:
Kulturarvsstyrelsen v/ Mette Bom

Fotos og illustrationer:
(Hvor ikke angivet i hæftet)
Jesper Nørgaard Sørensen, side 7, 12, 16, 17, 18, 34, 39, 42, 47, 58, 60
Thomas Tram Pedersen, side 72, 73, 77
www.befæstningen.dk, side 4, 10, 48
Kulturarvsstyrelsen, side 24
Scanpix, side 64, 69, 74
Allan Kertin, side 26

Grafik:
Bjørnbøl Grafisk v/Line Bjørnbøl samt Falk og musen

Tryk:
Green Graphic

Papir / omslag:
Scandia 2000 240 gr. / 115 gr.

Oplag:
10.000

Isbn:
978-87-91298-65-3

Publikationen er udgivet med støtte fra 15. Juni Fonden

I Krigens Fodspor

– forsvarsbyggerier i Danmark

Om dette hæfte
side 2

Forord
af kulturminister Per Stig Møller, *side 3*

Krigens spor i landskabet
af brigadegeneral Michael H. Clemmesen, Forsvarsakademiet og museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 5*

STAMMESAMFUNDETS FORSVAR

Krig og konflikt i oldtiden
af konsulent, arkæolog, phd. Anne Nørgård Jørgensen, Kulturarvsstyrelsen, *side 19*

FORSVAR AF KONGEMAGT OG NATIONALSTAT

Kongens store borge
af museumsinspektør og seniorforsker Vivian Etting, Nationalmuseet, *side 27*

Bastionernes storhedstid og svenskekrigene 1500-1850
af museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 35*

Blod, sved og tårer med Tyskland – kampen om Slesvig 1848-1870
af museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 43*

Hovedstaden skulle forsvares – Københavns nyere befæstning, 1870-1920
af museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 49*

Truslen om angreb – Danmark og Tyskland under 1. Verdenskrig
Af museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 55*

Fred for en tid – dansk neutralitetsforsvar i mellemkrigsårene 1920-1940
af museumsdirektør Ole L. Frantzen, Statens Forsvarshistoriske Museum, *side 61*

Flødeskumsfronten klædt i beton – tyske anlæg i Danmark 1940-1945
af museumsinspektør Thomas Tram Pedersen, Østsjællandss Museum, *side 65*

DEN KOLDE KRIG OG INTERNATIONALE ALLIANCER

Med frygt skal man forsvar bygge – den Kolde Krigs forsvar og bygninger 1945-1989
af museumsinspektør Thomas Tram Pedersen, Østsjællandss Museum, *side 75*

Mere viden om forsvarsbyggerier i Danmark
side 88

Om dette hæfte

Her i hæftet kan du læse om Danmark og dansk forsvarsbyggeri i både krig- og fredstid. Her fortæller vi historien gennem de forsvarsværker, der er opført i hele landet - fra oldtidens vikingeborge til koldkrigsanlæg både over og under jorden, og beskriver udviklingen i artilleri og våben.

Her er krudt og kugler; bastioner, befæstninger, voldanlæg, skanser, bunkers fra 2. Verdenskrig, flyvestationer, kaserner og beskyttelsesanlæg fra den Kolde Krig, hvor angsten for en atomkrig var på sit højeste.

Der er altid rig lejlighed til at besøge stederne og selv sætte sig i både overhoveders og soldaters sted. Mange af forsvarsværkerne er åbne for offentligheden, og der er folk og museer, som formidler stederne og sætter dem ind i en forsvarshistorisk sammenhæng.

Kulturarvsstyrelsen udgiver også et digitalt undervisningsmateriale om dansk forsvarsbyggeri, som er tilrettelagt for folkeskolens ældste klasser og gymnasiet. Materialet produceres af DR og kan findes på www.dr.dk/ undervisning.

På www.1001fortaellinger.dk, som er Kulturarvsstyrelsens omfangsrige sociale site for kulturarv, er mange forsvarsbyggerier også formidlet, og her kan du også selv bidrage til fortællingen om Danmarks forsvarshistorie eller uploade billeder fra dine besøg derude.

Kulturarvsstyrelsen

Forord

Vi lever i en historisk set enestående periode med fravær af trusler om krig mod det danske territorium og fravær af krig på dansk territorium. Når man først får øjnene op for antallet af kulturhistoriske forsvarsværker og byggerier, der blev opført for at modstå angreb mod Danmark, bliver det tydeligt, hvor enestående en tid, der egentlig er tale om.

De mange forsvarsværker ligger spredt rundt i landet; voldanlæg, stenbyggede forsvarsværker, den store forsvarslinje "Dannevirke" og de enorme ringeborge, som vikinge-

kongerne byggede i oldtiden. I middelalderen byggede man de store kongeborge som Nyborg Slot, Kalø, Hammershus og Vordingborg. Og da arsenalet blev mere nuanceret, skød de store bastionære byggerier som Kronborg og hele Københavns store befæstningsværk op for at beskytte byerne. I Dybbøl ligger de mægtige skanser og formidler historien om de voldsomme krige, som blev udkæmpet her.

Langs den jyske vestkyst ligger tyske betonbunkers i hobevis. De kan virke grimme og ubehagelige, men er lige-

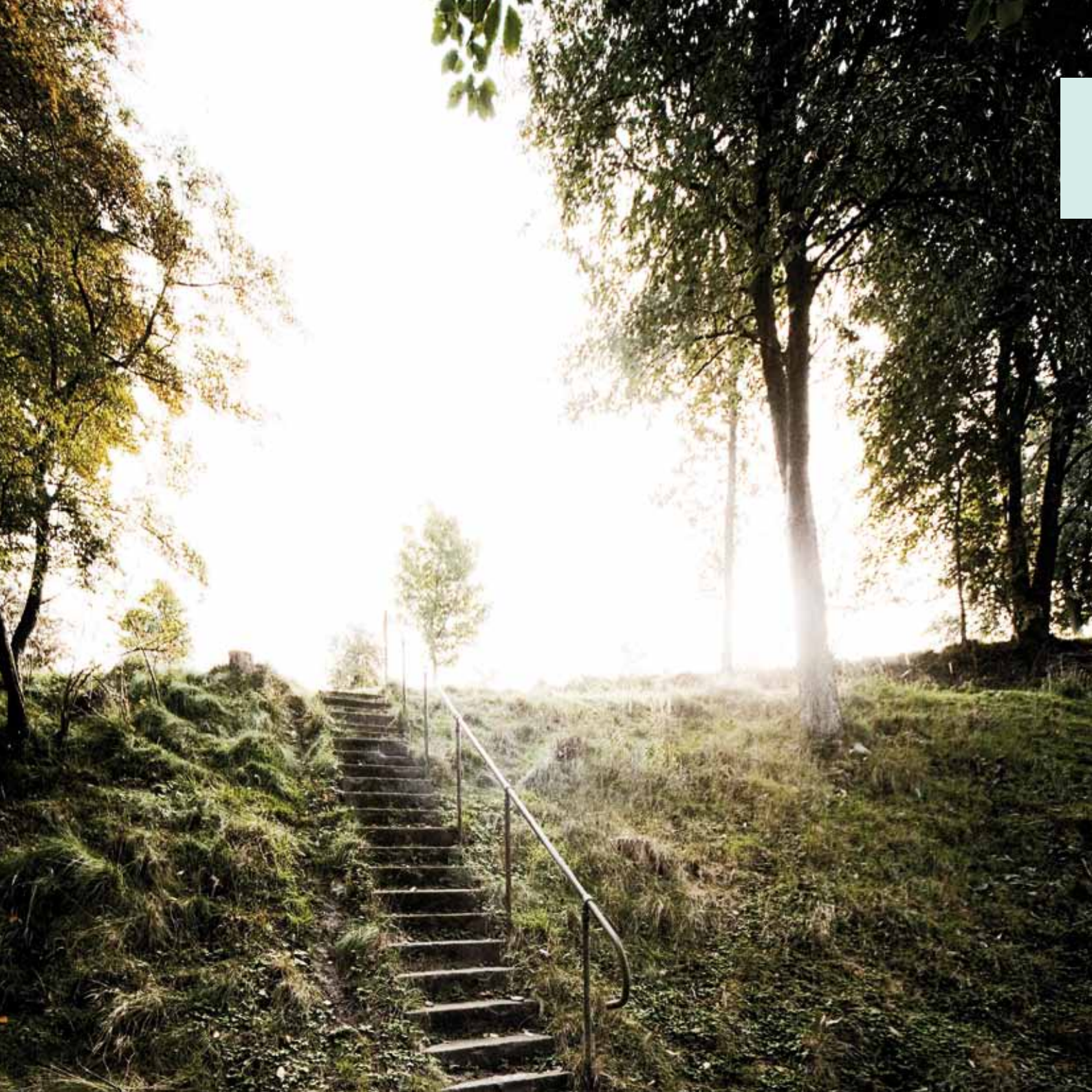
som alle de andre forsvarsbyggerier historiske vidnesbyrd om krig- og fredstid.

Her i hæftet kan du læse om mange af de danske forsvarsværker – både de mere og de mindre kendte, hvoraf flere nu er åbne for offentligheden. Det er steder, der gemmer på fortællinger om krig og fred, og som bestemt er et besøg værd - for at lære mere om vores kulturhistorie og for at sætte mere pris på den tid, vi lever i nu.

Kulturminister Per Stig Møller

Foto: Kulturmysteriet

AF BRIGADEGENERAL
MICHAEL H. CLEMMESSEN, FORSVARS-
AKADEMIET OG MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS FORSVARS-
HISTORISKE MUSEUM.

På en tur gennem det danske landskab kan man støde på bygninger og anlæg, som er spor af krige eller krigsforberedelser. De rummer fortællingen om, hvordan krig har påvirket det danske samfund og omvendt, hvordan samfundsudviklingen igen- nem tiderne har haft indflydelse på krigen.

Krigens spor i landskabet

Krig har til alle tider været opfat- tet forskelligt, alt afhængigt af den situation og udvikling, samfund og stat har været i. Ved krig forstår man voldshandlinger, der rækker ud over det enkelte menneskes aktivitet. Den klassiske krigsteoretiker Karl von Clausewitz er den første i den vesteuropæiske kulturkreds, som for knapt 200 år siden konkluderede, at krigen er som en kamæleon, idet den altid varierer i karakter og fordi den afspejler de kæmpende samfunds karakter og idéverden. Clausewitz idé må suppleres med forhold som den teknologiske udvikling og de militære doktriners betydning.

Clausewitz karakteriserede også krig som ”en voldshandling for at påtvinge modstanderen vor vilje” og knyttede denne voldshandling til

statsbegrebet. Men vi ved, at der var krige længere tilbage end der er tegn på en statsdannelse i det område, som vi i dag kender som Danmark.

Befæstningsanlæg er de mest mar- kante af krigens spor og efterladen- skaber. De er bygget med det formål at forøge egne styrkers forsvarsevne og give mulighed for at kunne kaste

eller skyde mod fjenden. Udform- ningen af befæstningsanlæg varierer afhængig af faktorer som formål, økonomiske ressourcer, geografisk placering og det naturlige terræn.

I det militære fagsprog skelnes mel- lem feltbefæstningsanlæg og perma- nente befæstningsanlæg. Ved først- nævnte forstår man alle arbejder, der udføres i felten under en krig og som ikke påregnes at skulle fungere efter krigens afslutning. Permanente befæstningsanlæg bygges som regel i fredstid. De er som regel anlagt for at beskytte strategisk vigtige punk- ter, men kan også have en offensiv funktion, f.eks. besiddelse af land- områder eller være base for offensive operationer.

” Fund af våben i bronzealderens grave tyder dog nok alligevel på, at der fandtes en krigerelite.

Foto: Kulturarvstyrelsen

Voldanlægget Dannevirke.

Krige og konflikter i oldtiden

Fortællingen om krigens efterladenskaber i Danmark begynder i oldtiden. Fra den yngre stenalder har man fundet palisader, men det er usikkert, hvad de har været brugt til. Man har ikke fundet forsvarsværker fra bronzealderen, hvilket egentligt er påfaldende, for det Europa, som de danske områder var i kontakt med, var i høj grad præget af uro og krig. Og fund af våben i bronzealderens grave tyder dog nok alligevel på, at der fandtes en krigerelite.

En egentlig organiseret krigsførelse kan nok først påvises fra jernalderen. Det første slag vi kender til fra dansk grund fandt sted på Als ved Hjortespring, engang i det fjedre århundrede før Kristus. Efter slaget smed sejrherreerne krigsbyttet i en mose et par kilometer fra slagpladsen.

Foto: Kulturarvstyrelsen, Torben Malm

Vikingeskipet Havhingsten i Roskilde.

I århundrederne omkring Kristi fødsel blev krig tilsyneladende mere almindelig end tidligere. Danmark var ikke en samlet stat, men bestod af mange små enheder, som bekæmpede hinanden. Fra århundrederne efter Kristus kender vi adskillige volde, voldanlæg og store såkaldte folkeborge. Især i Sønderjylland blev der i de første århundreder efter Kristus bygget store voldanlæg, måske med forbillede i romerske befæstningsanlæg.

I begyndelsen af 700-tallet blev magten koncentreret på færre hænder i Danmark, præcis hvorfor dette skete ved vi ikke, men man har fundet omfattende befæstningsanlæg rundt om i landet, hvor det mest kendte er voldanlægget Dannevirke i Slesvig.

De store ringborge

Gennem de følgende århundreder fortsatte den interne magtkamp mellem forskellige småkonger. I slutningen af 900-tallet blev der rundt om i Danmark anlagt ringborge, hvor vi kender fire Aggersborg, Trelleborg, Fyrkat og Nonnebakken. Man diskuterer stadig hvilken funktion disse borge havde, men de kan have været forsvarsværker mod både den tyske kejser og andre danske, svenske eller måske norske småkonger, dvs. symboler på Kong Haralds erobring af hele Danmark. Tre af de fire ringborge kan stadig ses i landskabet.

I de efterfølgende årtier var der en næsten konstant magtkamp om kongekronen, indtil Valdemar den Store i 1170 omsider sikrede kronen for sig og sine efterkommere.

Besøgende ved Kalø slotruin.

Foto: Jesper N. Sørensen

Et hus i splid med sig selv

Valdemarernes storhedstid er kendetegnet ved korstogene mod venderne i Nordtyskland, militær ekspansion samme sted og erobringen af det nordlige Estland.

Det danske Østersøimperium faldt sammen ved Valdemar Sejrs død i 1241. Herefter fulgte over hundrede år med intern strid og borgerkrig i Danmark. Kampen var en strid om magt baseret på jord og arbejdsydelse. Kongemagtens mod- og medspillere var godsrige stormænd, fyrster og handelsbyer i Nordtyskland og ikke mindst kirken. Frem til midten af 1300-tallet var Danmark et hus i splid med sig selv. På det tidspunkt blev Valdemar Atterdag konge og samlede riget.

” Frem til midten af 1300-tallet var Danmark et hus i splid med sig selv.

Vis mig din borg

Under de mange århundreder med krig og uro søgte magtens mænd at beskytte sig og sine. Borgen er krigens mest synlige udtryk i landskabet. I løbet af 1100-tallet blev der af både konge og stormænd bygget borge i lange baner, og i midten af 1300-tallet byggede stormændene borge i alle størrelser og befæstede deres gårde.

Ny krigsteknologi, brugen af store kastemaskiner, blider, betød, at

borgene blev bygget større og opført i sten. I kampen om magten var det afgørende at have store borge som støttepunkter under krigene.

Som et resultat af krigens tummel under Valdemar Atterdag blev ”Kalmarunionen” en realitet i 1397. Det var en union mellem de tre nordiske lande - Danmark, Norge og Sverige. Unionen holdt frem til 1525, da Sverige ikke længere ville acceptere Danmarks lederskab.

Middelalderborgen ”Krogen” eller Kronborg lå strategisk godt placeret.

Foto: P. Wessel

Kongen fik monopol på krig

Opfindelsen af krudtet og indførelsen af kanoner i senmiddelalderen ændrede krigsførelsen og fik betydning for samfundsudviklingen i Europa og dermed også i Danmark. Det kom for alvor til udtryk i begyndelsen af 1500-tallet, hvor ”Kalmarunionen” brød sammen, og hvor der herskede borger- og religionskrig i Danmark. Ud af dette kaos fremstod en langt stærkere kongemagt end tidligere. Den middelalderlige feudalstat blev afløst af den moderne fyrstestat.

Krig var dyrt

Kanoner var dyre at fremstille og anvende om bord på orlogsskibe, i felten og på fæstninger, hvilket betød, at kun kongen havde råd til at betale for kanoner. Det samme

gjaldt finansieringen af den enorme ombygning, der skete i løbet af 1500-tallet fra gammeldags borge til moderne fæstningsværker med bastioner. Ligesom det kun var kongen, som kunne bygge orlogsskibe med velbestykkede kanondæk. Kongen fik monopol på at føre krig.

Adelens magt mindskes

Adelen havde fortsat stor indflydelse på samfundet i kraft af deres store godsbesiddelser, men deres politiske magt hvilede på et svagt fundament. Adelen udgjorde kun et par promille af den samlede befolkning, og det harniskklædte rytteri, som adelen stillede i tilfælde af krig, og som var grundlaget for adelens magtposition, betød nu mindre end tidligere. Det pansrede rytteri var blevet afløst af infanteri udrustet med håndskydevå-

ben støttet af kanoner som de kampafgørende tropper på slagmarken.

I krig med Sverige

Fra midten af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet var Sverige langt den største udenrigspolitiske udfordring for Danmark. Sverige voksede sig stærk, ikke mindst på grund af en omfattende minedrift og udfordrede Danmarks position i Norden.

Den ene krig afløste den anden, og krigene fik meget stor betydning for den danske stat og det danske samfund. I midten af 1600-tallet, under Karl Gustav krigene 1657-1660, var Danmark på nippet til at blive svensk, men overlevede på bekostning af tabet af Skåne, Halland og Blekinge.

Foto: Kulturarvstyrelsen

Sønderborg slot.

Foto: Jesper N. Sørensen

Prinsens port i Fredericia.

Enevælde

Danmark var forarmet af krigens hærgen. I denne proces blev Danmark oven i købet en enevældig stat, hvor magten alene lå i kongens hånd. Indførelsen af enevælden undergravede adelens magt. Til gengæld fik borgerstanden øget indflydelse. Danmark byggede i denne periode omfattende befæstningsanlæg til forsvar mod Sverige.

De opslidende svenskekrige endte i realiteten med, at både Sverige og Danmark tabte kampen om herredømmet i Norden. I stedet blev Rusland den mest betydningsfulde stat i Østersøområdet, og Storbritannien var fortsat verdens dominerende sømagt.

Demokratiets vorden

I begyndelsen af 1800-tallet blev Danmark hvirvlet ind i Napoleonskri-

genes kamptummel, hvilket førte til at Danmark mistede Norge til Sverige i 1814. Den danske helstat bestod herefter af kongedømmet Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg.

Efter Napoleonskrigene var der en stigende utilfredshed med det enevældige styre. Borgerskabet og bondestanden ønskede indflydelse, og i 1840'erne ulmede en konflikt mellem dansk- og tysksindede i helstaten.

I begyndelsen af 1848 udbrød der revolution rundt om i Europas hovedstæder. Uroen bredte sig nordpå, og konflikten mellem dansk og tysk brød ud i lys lue. En borgerkrig stod for døren. Enevælden blev afskaffet, og en borgerlig regering der krævede

Slesvig tilknyttet Danmark, kom til magten. Året efter indførtes en ny forfatning, "Junigrundloven", der var demokratisk, især med hensyn til udbredelsen af valgretten. Årsagen var formodentlig, at man året inden havde indført værnepligt for mænd for at kunne skaffe tilstrækkelig med soldater nu, hvor man var i krig. Sådan havde krigen indirekte stor betydning for samfundsudviklingen.

I 1864...

Med russisk hjælp blev der sluttet fred i 1850, men krigen havde ikke løst spørgsmålet om Slesvigs tilhørsforhold. Omkring 1860 skærpede Preussen tonen over for Danmark. Og da den danske regering fortsat ønskede Slesvig knyttet til Danmark, udbrød der i februar 1864 krig mellem Danmark og Preussen/Østrig.

Foto: Jesper N. Sørensen

En kanon oplevelse i Kastellet.

Foto: www.befæstingen.dk

Strubekaponieren på Garderhøjfortet.

Krigen i 1864 endte med, at Danmark måtte afstå alle hertugdømmerne til Preussen. Nederlaget havde mange årsager, først og fremmest de tyske magters store kvantitative og kvalitative militære overlegenhed.

Især den preussiske hær var kvalitativt den danske overlegen hvad angik artilleri. Preussernes moderne riflede bagladekanoner kunne skyde de danske skanser i grus, uden de danske forladekanoner afgørende kunne svare igen. Og da Dybbølstillingen faldt, var nederlaget en kendsgerning.

” Preussernes bagladekanoner kunne skyde de danske skanser i grus.

Nederlaget i 1864 fik ikke den store økonomiske betydning for det Danmark, der var tilbage, for landet var inde i en højkonjunktur, da landet var på vej til at blive industrialiseret ligesom store dele af det øvrige Europa. Derimod fik udskillelsen af de tyske dele af riget stor betydning, for der var nu skabt et lille land med en sproglig og kulturel homogen befolkning. Nederlaget betød også, at de borgerlige, nationalliberale kræfter, der havde haft regeringsmagten, måtte overlade den politiske ledelse af landet til godsejerne. Sådan blev der lagt op til en forfatningskamp

mellem landets store og små bønder, der først endte ved systemskiftet i 1901. Herefter kunne en regering ikke fortsætte, hvis den mødtes med et mistillidsvotum fra et flertal i folketinget.

Overlegne tyskere

Udenrigspolitisk lå Danmark i skyggen af Tyskland, der via sejrige krige over Østrig og Frankrig var blevet den dominerende landmagt i Europa. Krigene og industrialiseringen af Europa havde også medført en voldsom våbenteknologisk udvikling. Nyt moderne artilleri gjorde med ét slag de eksisterende fæstningssystemer forældede. Man byggede nu ikke længere fæstninger af mursten og jord, men af beton og panser. Som en reaktion på Danmarks svage militære stilling i forhold til Tyskland blev

Det indre af kanontårnet på Garderhøjfortet.

Foto: www.befæstningen.dk

Københavns nyere befæstning anlagt i årene 1885-1894.

Byerne forskanser sig

Første verdenskrig medførte atter en rivende våbenteknologisk udvikling. Artilleriet var slagmarkens dronning, og i krigens første dage havde supertungt tysk artilleri skudt belgiske grænsefæstninger i grus. Da Københavns nyere befæstning var bygget som en svagere udgave af de belgiske fæstninger, gav det Danmark stof til eftertanke. Løsningen blev opførelsen af Tunestillingen, der blev opført som en feltbefæstet stilling på baggrund af erfaringerne fra verdenskrigen, som på Vestfronten var endt som en skyttegravskrig.

Danmark undgik at blive inddraget i 1. Verdenskrig. Ikke desto mindre var

der i Danmark efter krigen, ligesom i resten af Europa, udbredt krigstræthed, og pacifistiske holdninger prægede dansk politik. Hær og flåde og fæstningsforsvar blev reduceret. Der blev ikke bygget nye danske fæstningsværker.

I 1939 udbrød 2. Verdenskrig i Europa, og Danmark blev besat den 9. april 1940. Verdenskrigen var en bevægelseskrig, hvor fly og kampvog-

ne havde stor betydning for kampens udfald. Større befæstningsanlæg spillede dog fortsat en rolle og for at forsvare Danmark mod en invasion opførte tyskerne Atlantvolden, som de tyske befæstningsanlæg i Vestjylland var en del af.

Atomvåben, kold krig og NATO

Efter 2. Verdenskrig tilsluttede Danmark sig NATO, der var oprettet

” Nutidens befæstede lejre kan minde om tidligere tiders anlæg, og sådan knyttes tråden tilbage til fortiden.

Kanoner i stilling ved Trekroner.

Foto: www.befæstningen.dk

” Verdenskrigen var en bevægelseskrig, hvor fly og kampvogne havde stor betydning for kampens udfald.

i 1949 på baggrund af udbruddet af den Kolde Krig mellem USA og Sovjetunionen. Fremkomsten af missiler og fly med bl.a. atomvåben, havde nu i høj grad reduceret betydningen af permanente befæstningsanlæg.

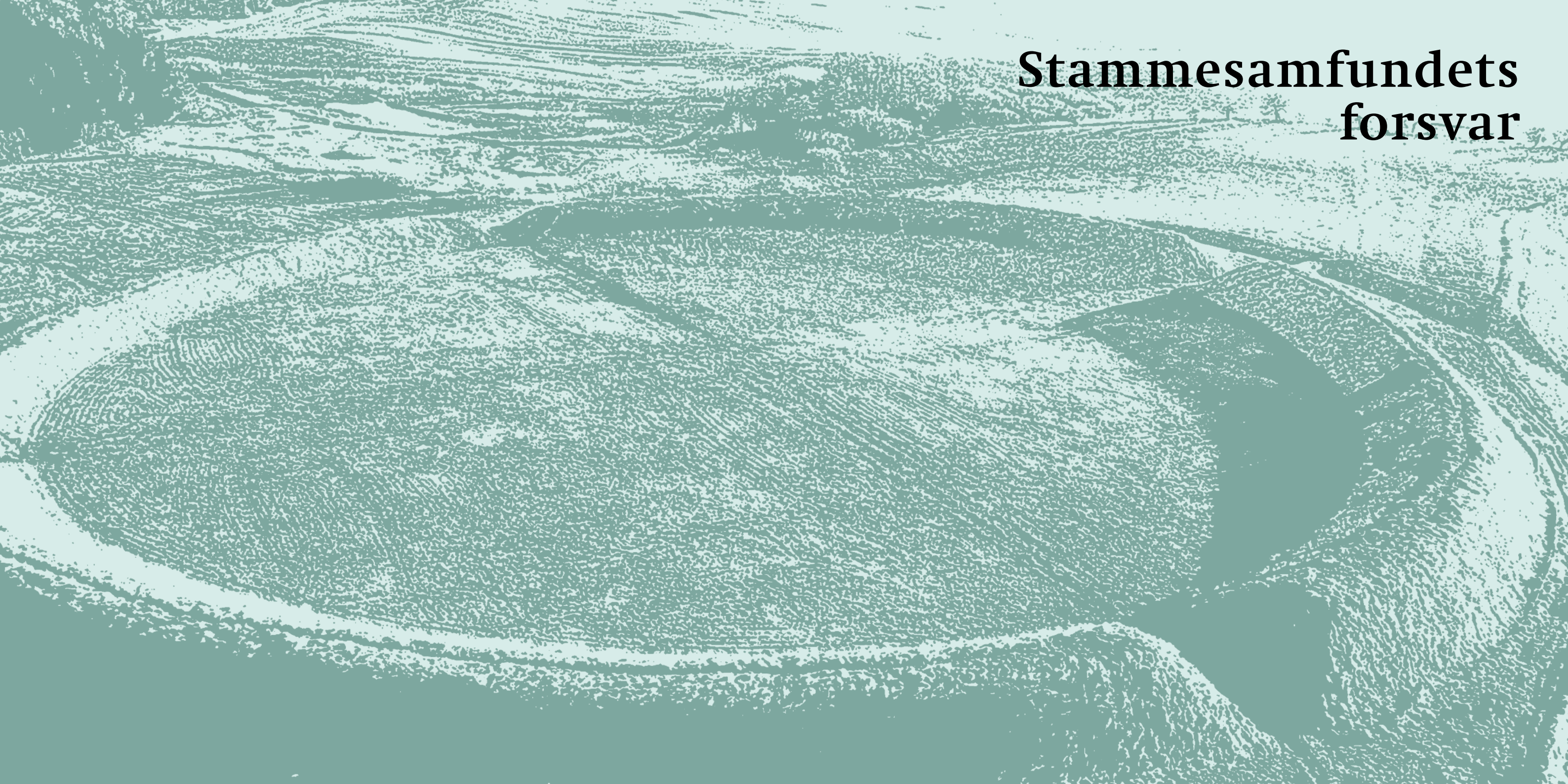
Alligevel opførte man i Danmark nye befæstningsanlæg til forsvar af de danske kyster samt videreførte dele af de tyske anlæg fra 2. Verdenskrig. Hovedvægten i forsvarsbyggeriet blev dog lagt på opbygningen af en omfat-

tende infrastruktur som bestod af kaserner, depoter og lignende spredt ud over hele landet til at understøtte kampen mod en angriber.

Feltbefæstningsanlæg bruger man stadig, bl.a. under de danske styrkers internationale engagement i vore dage. Det samme gælder de befæstede lejre, som danske styrker har anvendt under deres indsats i det tidligere Jugoslavien, i Irak og som de nu opererer fra i Afghanistan. Først

når området er helt sikret og oprørsrisikoen minimal kan soldaterne placeres i uddannelseslejre, som de kaserner, der er bygget i Danmark i 1900-tallet. Nutidens befæstede lejre kan minde om tidligere tiders anlæg, og sådan knyttes tråden tilbage til fortiden ■

Stammesamfundets forsvar

AF KONSULENT, ARKÆOLOG PHD.
ANNE NØRGÅRD JØRGENSEN

Danmark har bemærkelsesværdigt få forsvarsanlæg fra oldtiden. Alligevel har man fundet mange våben fra landets 10.000-årige historie fra stenalder, bronzealder, jernalder og vikingetid. Det tyder på, at der var en hel del krig og konflikter dengang - også inden vikingerne hærgede.

Krig og konflikt i oldtiden

Danmarks strategiske beliggenhed har haft stor betydning for landets forsvar i både forhistorie og historisk tid. Farvandene omkring Danmark var et vigtigt forbindelsesled mellem Østersøen og Nordsøen. Landet har været sårbart overfor angreb, men det har også skabt fordele ved sejladskontrol, så det danske forsvar

bestod allerede i jernalderen og vikingetid af både søforsvar og flåde.

Krig og fred var da også en del af livet og tilværelsen for oldtidens civilbefolkning, og konfliktraspektet rækker langt ind i samfundets tro og traditioner. Selv i gudeverdenen er omdrejningspunktet for vikingerne

krigsguden Tyr (Thor), og det hinsides Valhalla er samlingssted for krigere.

Vikingskibene brugt til afspærring

Med dykning og sonarudstyr har man fundet typer af søforsvar mange steder i Danmark. Man har fundet rester af spærringer bygget af pæle, stendynger og udrangerede skibe, som kunne lukke adgangen til landets fjorde og vige.

Bedst kendt er vikingskibene, der blev anvendt til at afspærre Roskilde Fjord ved Skuldelev under urolighederne mellem Kong Niels og Erik Emune i begyndelsen af 1100-tallet. Afspærringen skulle forhindre indtrængende skibe i at nå Roskilde. To af de fire skibe var krigsskibe, hvor det ene var fra lokalområdet, og det

Danmarks oldtid i landskabet

Mere end 100 fortidsminder fordelt over hele landet formidles nu gennem Kulturarvsstyrelsens projekt "Danmarks oldtid i landskabet". Besøgende kan nu opleve og lære mere om de mange skønne fortidssteder; stenaldergrave, jættestuer og offerpladser - som fx Klekkende Høj, Skelhøj og Trodborg Ring. I maj 2010 blev de første 13 fortidsminder åbnet og formidlet med nye skilte, forbedrede adgangsforhold og plejet natur. Læs mere på: www.kulturarv.dk eller på www.1001fortaellinger.dk

Foto: Jesper N. Sørensen

Ringborgen Aggersborg ved Limfjorden.

andet kom fra Irland. En kopi af det store irske skib har fået navnet ”Havhingsten fra Glendalough”, og har for nylig under stor bevågenhed gennemført sejladsen mellem Roskilde og Dublin. Både de gamle skibe og de nye kopier kan i dag ses på Vikingeskibsmuseet i Roskilde.

Spærringerne vandt tid

Spærringerne var oftest bygget af træ, og derfor er de lette at datere. De fleste spærringer stammer fra tiden kort før og efter Kr. fødsel og senere fra vikingetid og middelalder. En del af spærringerne er spinkle, mens andre kunne rumme hundreder af store egestammer, som for eksempel ved Nakkebølle Fjord på Sydlyn og Jungshoved Nor på Sydøstsjælland.

Søspærringer blev bygget af forskellige grunde. Nogle var større og varige bygningsarbejder i forbindelse med et overordnet forsvar. Andre var akutte– som f.eks. Skuldelevspærringen i Roskilde Fjord, hvor man sænkede de fire vikingeskibe med sten og sådan forsøgte at blokere for at fjenden kunne sejle ind i fjorden.

Spærringerne kunne ikke forhindre et angreb, men kunne forsinke en sejlene angrebsstyrke. At ”vinde tid” var en vigtig del af krigsførelsen, så man kunne nå at samle mandskab, hente våben, komme i stilling osv.

Fjenden spiddet med pigge

Under jordoverfladen på landjorden har man også fundet tegn på forsvarsbyggeri. Befæstede bopladser kendes fra tiden før Kr. fødsel bl.a.

fra Borremose i Nordjylland. Udover palisader, brugte man de såkaldte hulbælter eller ”Cæsars Liljer”, som er et minefelt af tildækkede huller forsynet med sylespidse pigge af træ. Det vanskeliggjorde færdsel for både fjendtlige ryttere og fodfolk, og på den måde kunne et angreb forsinkes eller måske endda nedkæmpes.

Langs den beskedne landegrænse ved Jyllands fod har man også fundet tegn på landeforsvar fra Kr. fødsel til vor tid. Det er for eksempel grænse- dragninger bygget af palisader og volde. Mest markant er palisaden ”Olgerdiget”, der løber på tværs af Sønderjylland og stammer fra kort efter Kr. fødsel. Også folkevolden ”Rammedige” i Nordvestjylland er et besøg værd, da den er meget tydelig i landskabet. Folkevoldene har forment-

Foto: Per Poulsen, Nationalmuseet.

Jungshoved Nor syd for Præstø. I munden af Noret er fundet søspærringsanlæg.

lig fungeret som grænser, og til kontrol af færdsel. Og de må have kostet mange mandetimer at bygge. Voldene fungerede også som overvågningsanlæg, hvor man tidligt fik information om fjendtlige styrkers ankomst.

Vikingerne voldelige fremfærd

Det militariserede danske samfund kulminerer i vikingetiden, som afslutter Danmarks forhistorie. Vikingetiden er karakteriseret af en markant krigerelite, udsøgte og særdeles farlige våben, militærleje som Trelleborgene, hurtiggående skibe som Skuldelev 2 og 5, og udbygningen af Nordeuropas største forsvarslinje ”Dannevirke”.

Det var en angrebslysten hærstyrke, der erobrede store dele af Sverige, Norge, England og Baltikum. Under

erobringerne under vikingekongen Knud den Store, som er begravet i Winchester, var Danmark arealmæssigt større end nogensinde i historien.

Fredelig er kedeligt

Vikingerne udførte voldsomme handlinger, som blev dokumenteret i samtidens skriftlige kilder. For eksempel overfaldet på klostret Lindisfarne i England i 793, eller overfaldet på Paris i 885. Begge steder er der efterretninger om afbrændte bygninger, myrderier blandt befolkningen og ran af krigsbytte.

Men vi må ikke lade os narre af kilderne udsagn, da historieskriverne, som medierne i dag, har koncentreret sig om krigsfortællingerne og formentlig har fravalgt at fortælle om de mere fredelige tider, handel og kolonise-

ring, der er mindst ligeså vigtige faktorer i vikingernes liv og færden.

Kandidat til verdensarv

Vikingerne satte mange spor i udlandet, men mest karakteristisk er de massive anlæg, som vi finder i Danmark fra vikingetiden – nemlig Trelleborgene.

Trelleborgene er på den danske tentativliste til Unescos verdensarv, som vikingernes enestående byggeri, der er helt unikke for Danmark. De cirkelrunde befæstede anlæg med interne kvadratiske karreer af langhuse er bygget med en helt utrolig nøjagtighed.

Vi kender i alt fire borge. Trelleborg ved Slagelse på Vestsjælland, Aggersborg på den nordlige side af Lim-

Våbenofferfund i Nydam Mose.

Foto: Per Poulsen, Nationalmuseet.

Kamp ved Troldeborg Ring

Illustrator: Sune Elskær

fjorden, Fyrkat ved Hobro og Nonnebakken i Odense. Aggersborg er den største med en diameter på 240 meter og med 48 langhuse. Trelleborg er langt den bedst bevarede, og i øvrigt den eneste med en befæstet forborg.

Borgene er bygget i 980'erne, og de har formentlig fungeret ganske kort tid som militære lejre. Gravpladsen ved Trelleborg tyder på, at der både var mænd og kvinder blandt indbyggerne. Man mener, at Harald Blåtand har bygget borgene som et forsøg på at manifestere sin magt i hele landet. Det giver Harald tilsyneladende udtryk for på Jellingstenen, hvor der står: ”.. Den Harald som vandt sig Danmark al og Norge ..”.

Haralds indlemmelse af store landområder i Danmark og Norge i et samlet kongerige, har krævet loyalitet, og det er ikke sikkert, at alle lokale ledere var enige i dette. Det medførte i hvert fald siden borgerkrig, som blev anført af Haralds egen søn Svend Tveskæg.

Store skibe og krigsbytte blev ofret i moserne

Gennem hele oldtiden gav man gaver til de døde, og i gravene har man fundet våben ved siden af mænd og smykker ved siden af kvinder. I perioder er civilbefolkning og krigere et og samme personer, idet stormænd og småkonger også var krigere og hærledere.

Traditionen med ofringer af mennesker, dyr, forråd og kostbart metal

i søer og moser rækker langt tilbage i tid. Menneskeofringer stammer bl.a. fra tiden kort før Kr. fødsel. For nylig opdagede man ved Vædebro i Illerup Ådal en større samling af unge mænd, som har skader efter vold. Det vidner om, at der har været grusomme lokale fejder, stammeopgør, eller kampe med udefrakommende styrker.

Moserne har gemt på ofrede hærstyrkers våben, og Danmark er det land i Europa, der har den største forekomst af disse mærkelige levn af sejrstriumf. Tusinder af våben, rytterudstyr – ja selv hele skibe – er fundet i Østjylland ved Hjortspring, Illerup ådal, Ejsbøl og Nydam moser, og på Fyn i Kragehul og Vimose.

God litteratur om oldtidens krigshistorie:

- Frantzen, O. & K. Jespersen (red.) 2008: *Danmarks krigshistorie* Bind 1: 700-1814. Bind 2: 1814-2008. Gads Forlag.
- Jørgensen, L. B. Storgaard og L. Gebauer Thomsen (red.). 2003: *Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*. Nationalmuseet. København 2003
- Nørgård Jørgensen, A. 2003: *Befæstning og kontrol af færdsel til lands og til vands i førromersk og romersk jernalder. Fra Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*.

Vidste du at...

Olgerdiget i Sønderjylland blev bygget for at skærme af for Anglerne. Anglerne var et folkeslag fra Angel i Schlesvig Holstein som migrerede til det sydlige England. Sådan fik både sproget og landet sit navn.

Vikingskibet Havhingsten.

Foto: Vikingskibsmuseet

Harald Blåtands Jellingsten.

Foto: P. Wessel

Ofringerne er formentlig et resultat af territoriale opgør og stammefejder. De store krigsbytteofre hører op omkring 600 e.Kr., hvor man får lidt mere styr på en større del af samfundet i Danmark i yngre jernalder og vikingetid.

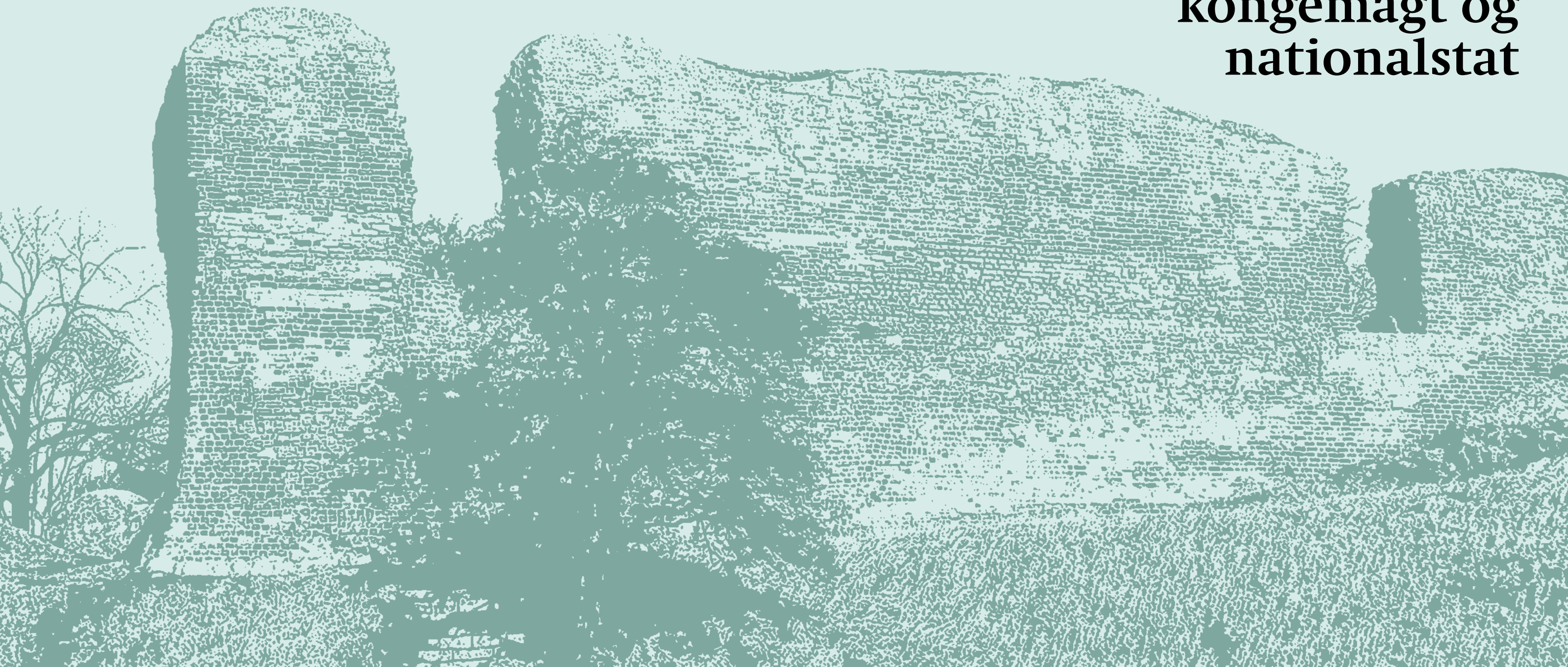
200 års krigen

Tiden 200-400 efter Kr. fødsel kan næsten betegnes ”200 års krigen”, fordi man i denne har fundet de helt store krigsbytteofre, som tydeligt stammer

fra slagmarken. Hvor præcis slagene stod, ved man ikke, men det er uden tvivl de lokale indbyggere, der har ofret de slagte styrkers våben. Moserne har i dag opslugt slagmarkens rædsler, og tilbage ligger de naturskønne og frodige områder med de gamle søer og moser, der bestemt er et besøg værd, hvis man har lyst til at kombinere en god gåtur med lidt historisk information, som ved Illerup Ådal ■

” Under vikingekongen Knud den Store var Danmark arealmæssigt større end nogensinde i historien.

Forsvar af kongemagt og nationalstat

AF MUSEUMSINSPEKTØR OG
SENIORFORSKER, NATIONALMUSEET
VIVIAN ETTING

De store kongeborge spillede en vigtig rolle i middelalderens samfund. De skulle sikre Kronens magtstilling i de forskellige landsdele og opretholde lov og orden. De skulle også fungere som bolig for kongen under hans rejser rundt i landet. Samtidig symboliserede de magt og ære for at imponere både venner og fjender.

Kongens store borge

- middelalderens magtsymboler

I dag kan middelalderens store kongeborge stadig opleves mange steder i Danmark. Nogle er stadig bevaret i ændret form, mens andre ligger hen i landskabet som maleriske ruiner, der har inspireret kunstnere igennem tiderne helt op til i dag. Borgene er typisk placeret på strategiske steder ved kysterne eller nær vigtige knudepunkter for færdsel og transport.

Fra borgene kunne kongen beherske et større landområde, både militært og som led i forvaltningen af de forskellige landsdele. Det var ikke kun ydre fjender, man skulle forsvare sig imod – også i tilfælde af borgerkrig

og indre oprør spillede borgene en afgørende rolle. Langt de fleste krigshandlinger igennem hele middelalderen bestod nemlig af belejringer: De, der beherskede borgene, beherskede landet.

Kongen havde en lensmand til at lede de enkelte borge, og han skulle også sørge for at opkræve skatter og opretholde ro og orden i området.

De første borge var kongsgårde

De ældste kongelige borge havde mere karakter af kongsgårde, som var befæstet med palisader i større

eller mindre grad. Først op i 1100-tallet dukker de første egentlige borge op, som f.eks. Søborg i Nordsjælland, Pedersborg ved Sorø og Bastruptårnet ved Farum.

Borgene blev bygget efter forbilleder i Tyskland, Frankrig og England, hvor grundelementerne i anlæg og arkitektur blev skabt. Der blev indrettet en fornem residens for herskabet, og borgen blev befæstet med tårne, ringmur og voldgrave. Udenfor blev der anlagt et særligt område til stalde, lader, værksteder og beboelse for borgens mandskab.

Valdemars nye borge

I den første tid var borgene i lige så høj grad opført og ejet af kirken og stormandsslægter som for eksempel Hvideslægten. Fra denne slægt kom

” De, der beherskede borgene, beherskede landet.

Rekonstruktion af Gurre slot.

biskop Absalon (1128-1201) og Esbern Snare (1127-1204), som fik stor indflydelse på 1100-tallets historie. De opførte borge i både København og Kalundborg, som senere begge overgik til Kronen.

Kongemagten blev dog snart den førende borgbygger, og i Valdemar den Stores regeringstid (1157-1182) kom der rigtig gang i anlæggelsen af nye borge.

Mursten var moderne

På den gravplade, som blev lagt i Valdemars grav i Ringsted, bliver han rost, ”som den første, der til hele rigets beskyttelse opførte en mur af brændte sten, som i almindelighed kaldes Dannevirke, og byggede et tårn på Sprogø”.

Introduktionen af mursten som byggemateriale i midten af 1100-tallet kom til at betyde rigtig meget for borgbyggeriet.

På Nyborg slot er den fornemme hovedbygning ”palatiet” fra begyndelsen af 1200-tallet stadig bevaret. Den er opført i den romanske byggestil med rundbuede vinduer og dørportaler.

Store mænd til Danehof

Nyborg, som lå midt i riget, var et oplagt mødested, og her blev der afholdt de såkaldte ’Danehof’, et slags tidligt parlament, hvor ’Rigets bedste mænd’ mødtes med kongen mindst én gang om året for at drøfte vigtige politiske anliggender. Det var en forsamling af landets højeste adel og gejstlighed, og ved disse lejligheder blev der ikke sparet på noget.

Gåsetårnet i Vordingborg er det eneste tårn i den store ringmur, der stadig er bevaret.

Vordingborg - togter i Østersøen

Vordingborg var placeret på et vigtigt strategisk sted ved Storstrømmen, hvor ledingsflåden kunne samles, når kongen indkaldte alle våbenføre mænd med skibe. Herfra sejlede man ud på erobringstogter til Østersøen, bl.a. korstogene til Rügen og Estland.

Vordingborg blev også i disse år udbygget til et stort borganlæg, der var delt op i en hovedborg mod syd og en forborg mod nord. Hovedborgen bestod af fornemme bygninger, som lå beskyttet bag en voldgrav. På forborgen lå en ret stor kirke, og på yderterrænet lå også en del af borgens økonomibygninger som stalde, lader og værksteder.

Kun vestfløjen er bevaret af det firefløjede Nyborg slot.

I maj 1241 udstedte Valdemar Sejrs i Vordingborg lovsamlingen ’Jyske Lov’ med den velkendte indledning: ”Med Lov skal land bygges”.

Våben mod indre uro

De kongelige borge var ikke kun værn mod landets ydre fjender. I mange perioder var der voldsomme indre oprør, der nærmede sig borgerkrig, og kongemagten måtte sikre sig herredømmet med væbnet magt.

I Erik Menveds regeringstid (1286-1319) måtte der drastiske midler til, og kongens strategi blev kommenteret af Sjællandske Krønike på følgende måde: *”Han byggede nye borge og forstærkede de gamle, og således betvang han omsider jydernes gamle stivsind”*.

Nyborg slot med porttårnet i forgrunden. Bagved skimtes vestfløjen.

” Sundtolden blev en guldgrube for den danske statskasse.

Kalø slots død og genopstandelse

Kalø slot, der blev opført på en ø i vigen under Djurslands næse, var netop en af disse borge og de imponerende ruiner, der ligger der nu giver en god fornemmelse af det middelalderlige slot.

Borgen lå på øens højeste punkt ca. 21 m over havets overflade. Ved gengravning af den naturskabte møræneknold delte man den i to banker – i hovedborgen og forborgen. Sådan skabte man en dyb voldgrav, og den opgravede jord blev brugt til at forhøje de to borgbanker og opbygge

en ydervold. Ved udgravninger har man fundet resterne af Erik Menveds borg, der blev bygget med en kvadratisk grundplan på ca. 70 x 80 m omgivet af en ringmur. Op til den lå bygningerne om en indre borggård, der blev vogtet af et stort porttårn.

Erik Menveds borg på Kalø kom kun til at eksistere i få år. Hans efterfølger på tronen, broderen Kristoffer 2., blev nemlig tvunget til at nedrive borgen allerede i 1320, som en af betingelserne for at blive valgt til konge. På denne måde ville stormændene sikre sig, at de kunne kontrollere kongemagten. Først da

Gl. Brattingborg på Samsø blev erobret i 1289.

Vesborg fyr på Samsø står på et vældigt borganlæg fra 1300-tallet.

Valdemar Atterdag kom på tronen tyve år senere kom der atter gang i byggeriet på Kalø. Man beholdt den gamle plan og opførte nye bygninger ovenpå resterne af det gamle slot. Det er ruinerne af dette anlæg, som man kan se i dag.

Kalundborg ødelagt af svenskerne

Opførelsen af nye store kongelige borganlæg blev også igangsat andre steder i landet, bl.a. i Kalundborg på Sjælland og Helsingborg ved den skånske Øresundskyst. De blev gennem resten af middelalderen nogle af landets vigtigste borge.

I dag er der næsten intet tilbage af det store Kalundborg slot, som blev ødelagt i Svenskekrigene i midten af 1600-tallet. Kun ruinen af det store

tårn "Folen", som indeholdt rigets arkiv og kongens bibliotek, kan ses i dag.

Borgene blev udsat for gentagne belejringer. Krigsførelsen var efterhånden yderst effektiv, og hærene bestod af professionelle soldater, der også medbragte belejringsvåben som blider, katapulter og stormtårne. Det betød, at borgenes ydre forsvarsværker som volde, grave og palisader fik større betydning.

”Danehof var et slags tidligt parlament, hvor Rigets bedste mænd mødtes med kongen for at drøfte vigtige politiske anliggender.

Stærke Hammershus

Et af landets bedst befæstede borge var Hammershus på Bornholm. Den var i virkeligheden ejet af ærkebispens af Lund, men kongen prøvede i flere omgange at overtage borgen, som lå rigtig godt strategisk i Østersøen. Det lykkedes Erik Menved at overtage borgen i 1319, men kun for en kort periode.

I dag giver de imponerende ruiner af borgen et godt indtryk af en middelalderborg, der var en af Nordeuropas største.

Sydflojen af Koldinghus.

Vordingborg bygges ud

I Valdemar Atterdags regeringstid blev der gennemført store ombygninger på rigsborgene. Der var gentagne krige både mod ydre fjender og oprørsbevægelser indenfor adelen, og Sjællandske krønike skriver i 1357:

”Derfor styrkede kongen alle sine borge med mandskab og forråd, og de fødevarer, der var samlet i hans ladegårde og fogedernes gårde, lod han bringe indenfor borgenes fæstningsværker”

Vordingborg var en af de borge, som blev stærkt udbygget i disse år. Omkring hele den store forborg rejstes en ringmur med tårne, og udenfor denne blev der anlagt en bred voldgrav. Fra en kunstig opstemmet sø bag slottet kunne man regulere vandstanden i

voldgraven. ”Gåsetårnet” er i dag det eneste bevarede tårn i ringmuren, fordi det langt op i tiden blev anvendt som fængsel. Om navnets oprindelse fortæller en anekdote, at Valdemar Atterdag satte en gås på tårnet for at håne de tyske hansestæder, som han sammenlignede med en samling gæs. Slottets øvrige bygninger blev ødelagt under svenskekrigene i midten af 1600-tallet, men ruinerne af ringmuren giver stadig en fornemmelse af det store slotsområde.

”Krogen” tjente kassen

Gennem 1400-tallet bevarede rigsborgene deres betydning som kongemagtens militære og administrative centre, men ændringer var på vej. København var ved at blive Kronens permanente residensby og dermed landets hovedstad. Det betød en ende

Manteltårnet på Hammershus.

på kongens og hoffets evindelige rejser, og deres ophold på landets borge blev efterhånden kun af kortere varighed. Alligevel blev der stadig opført enkelte nye borge. Den bedst kendte blandt disse er nok ”Krogen”, der senere blev omdøbt til Kronborg.

Det var Erik af Pommern, der stod bag opførelsen af ”Krogen” ved Helsingør. Anledningen var indførelsen af Sundtolden, som blev opkrævet af alle skibe, der skulle gennem Øresund. Det blev en guldgrube for den danske statskasse, og slottets strategiske placering ved den smalleste passage gennem sundet sikrede at man kunne opkræve tolden. I dag er det middelalderlige ’Krogen’ svært at få øje på, for hele slottet blev gennemgribende ombygget i slutningen af 1500-tallet i ny renæssancestil.

Foto: Kulturarvsstyrelsen

Luftfoto over Nyborg slot med den bevarede vestfløj. I forgrunden ses porttårnet.

Foto: Ole Evers, Skov- og Naturstyrelsen

Luftfoto af af den mægtige borg Hammershus på Bornholm.

Fra magtdemonstration til pyntefjer

Flere af middelalderens kongelige borge er stadig bevaret, men naturligvis er de præget af senere århundreders ombygninger fx Sønderborg slot og Koldinghus, hvis tunge bygningsmasser stadig kan imponere besøgende.

På Sønderborg slot består ydermurene af den middelalderlige ringmur, og flere af bygningsfløjene rummer murværk fra borgens oprindelige bygninger.

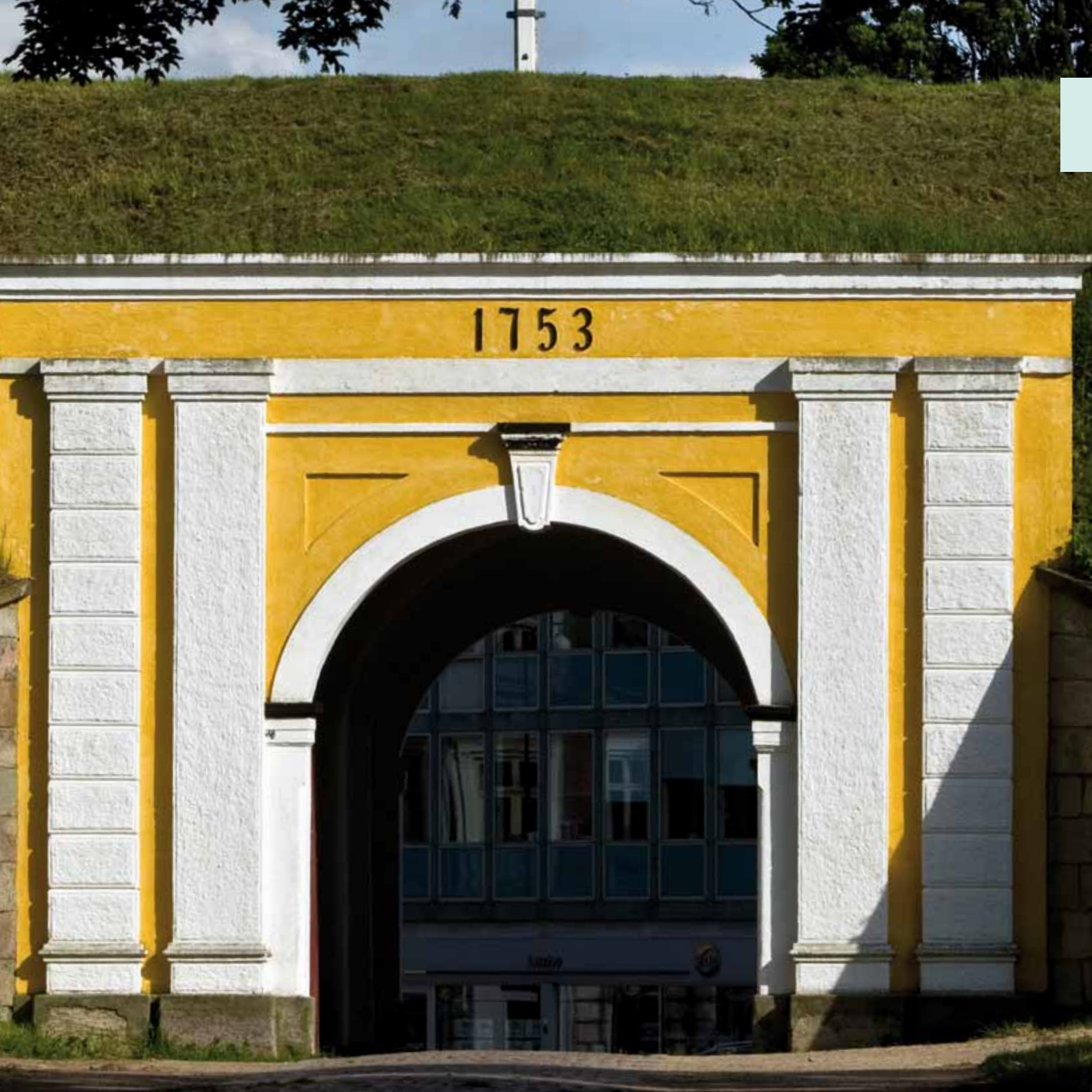
Kanoner i krigsførelsen kom til at betyde store ændringer indenfor borgbyggeriet. Skulle man modstå en belejring krævede det omfattende

’forværker’ som rondeller, bastioner, grave og jordvolde, og det betød samtidig, at selve borgen ændrede karakter. Nu blev borgen i højere grad en repræsentativ standsbolig og mistede sin funktion som fæstning.

Med udgangen af middelalderen havde samfundet ændret sig, og rigsborgene mistede langsomt deres betydning. Mange af dem fik deres sidste dødsstød i Svenskekrigene i midten af 1600-tallet og blev herefter nedrevet. En ny tid var på vej, og senere tiders slotsanlæg var først og fremmest luksusboliger for den kongelige familie og deres hof ■

Vidste du at...

- Christian 4.’s datter Leonora Christina i 1660 sad fængslet på Hammershus sammen med sin mand Corfitz Ulfeldt. Deres dristige forsøg på at flygte mislykkedes.
- Ruinerne af Absalons borg og det senere Københavns slot stadig kan ses under kældrene til det nuværende Christiansborg.
- Ærkebiskop Jens Grand sad fængslet på Søborg, hvor hans tjener Morten Madsvend hjalp ham til at flygte i 1295. Flugten blev beskrevet i en samtidig krønike.
- Spøgeseshistorierne om Valdemar Atterdags vilde jagt hver nat ved Gurre slot kan følges helt tilbage til 1500-tallet. Kongen døde på borgen i 1375.

MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS
FORSVARSHISTORISKE MUSEUM

Efter middelalderen blev nye lave fæstningsværker med bastioner moderne. I striden om herredømmet i Norden og i kampen for Danmarks overlevelse under utallige krige mod Sverige kom de til at betyde meget for forsvaret af Danmark.

Bastionernes storhedstid og svenskekrigene 1500-1850

Omkring år 1500 erstattede man de tidligste kanoner, der var baglade-våben til affyring af stenlugler, med forladeskyts, der skød med støbejernskugler, hvilke havde langt større virkning end stenlugler.

Nu havde man artilleri, der kunne skyde middelalderens høje, tykke mure i grus og derfor blev forsvaret oppe fra borgenes høje mure forladt til fordel for et lavere forsvar, der beskyttede mod kanonerne. Bastionen blev det nye forsvar.

Hvert land sine skikke

Bastionære fæstninger så første gang dagens lys i Italien. En bastion er et fremspringende punkt på volden, hvorfra man kan skyde ned på en fjende, der forsøger at komme tæt på eller op ad volden. I perioden var

der mange forskellige slags fæstningssystemer eller skoler i Europa, som selvfølgelig afhang af terrænforholdene i de pågældende lande. I Nederlandene for eksempel blev bastionerne opført som store jordværker med vandfyldte grave foran, hvor man i Italien og i Frankrig anlagde bastioner af sten med tørre grave. I Tyskland anvendte man i høj grad mursten. Danmark var mest påvirket af tyske og nederlandske fæstningsingeniører.

Raveliner og kontregarder

I anden halvdel af 1600-tallet blev fæstningssystemerne med bastionerne udbygget, fordi man havde fået artilleri med større virkning end tidligere, hvor en angriber med svært skyts kunne nedkæmpe fæstningsforsvaret. Som svar blev bastionerne nu

bygget større, så man med egne kanoner placeret på bastioner og volde bedre kunne bekæmpe fjenden.

For at beskytte fæstningens centrale dele opførte man mindre forværker som raveliner (et trekantet forsvarsværk beliggende i voldgraven mellem to bastioner) og kontregarder (et udenværk formet som en vinkel liggende foran en bastion eller ravelin), samt store anlæg som horn- og kronværker, der var større udenværker bestående af to halve bastioner forbundet med en vold (kurtine). Kronborg er et eksempel på en bastionær fæstning med forværker.

Efter i århundreder at have stået sin prøve i kamp blev den bastionære fæstning ved midten af 1800-tallet omsider anset for forældet.

Slaget i Køge Bugt 1677. Maleri af Viggo Fauerholt, 1853.

Foto: Orlogsmuseet

” Fra 1563 til 1720 var Danmark og Sverige i næsten uafbrudt konflikt med hinanden.

En tid hvor Danmark var stort

Da Christian 3. blev konge i 1536, strakte det danske rige sig fra Nordkap til Elben. Det bestod ud over Danmark af Skåne, Halland, Blekinge, Gotland og Øsel. Hertil kom, at Norge med sine nordatlantiske besiddelser, Færøerne, Island og Grønland, var i union med Danmark.

Hertugdømmet Slesvig stod i lensforhold til den danske krone, og den danske konge var tillige hertug af Holsten. Det danske monarki var dog alligevel under pres fra Sverige, som ikke ville acceptere at spille en underordnet rolle i Norden. Kampen mellem Danmark og Sverige samt spørgsmålet om, hvorvidt Danmark fortsat skulle være den vigtigste maritime magt i Østersøen, blev i

de følgende århundreder det grundlæggende tema i de nordiske landes historie.

Konstant krig med svenskerne

Fra 1563 til 1720 var Danmark og Sverige i næsten uafbrudt konflikt med hinanden. Den ene krig afløste den anden. Det langvarige opgør faldt i tre faser. Første fase til og med Kalmarkrigen (1611-13) rokkede ikke ved den gensidige magtbalance. Derimod blev anden fase en katastrofe for Danmark. Den begyndte med Christian 4. 's fejlslagne deltagelse i Trediveårskrigen (1625-29) og sluttede med Karl Gustavkrigene i 1657-60.

Danmark undgik ganske vist at blive totalt udslettet, men prisen var høj: Alle de danske provinser øst for Øre-

sund, med undtagelse af Bornholm, samt flere norske provinser gik tabt til svensken.

Grænsen mellem Danmark og Sverige lå nu i Øresund. Sådan opstod det skæve Danmark, hvor hovedstaden København samtidig blev en grænseby. Danmark og Sverige beherskede nu i fællesskab adgangsvejen til Østersøen med den lukrative handel. Og det gav Nederlandene og England bedre mulighed for at påvirke den nordiske magtbalance med flådestyrker, der kunne beherske Øresund og Østersøen.

Rusland vandt til sidst

Efter tabet af de østdanske provinser ønskede den danske konge at tilbageerobre de tabte provinser. Det blev årsagen til den tredje og sidste fase i

Danmarksporten i Fredericia.

Foto: Jesper N. Sørensen

Volden i Fredericia med havnen i baggrunden.

Foto: Jesper N. Sørensen

det dansk-svenske opgør, der begyndte med Den Skånske Krig (1675-79) og sluttede med Den Store Nordiske krig (1700 og 1709-1720). Krigene ændrede dog ikke på grænserne mellem de nordiske lande, fordi ingen af parterne var stærke nok til at slå modparten.

Den langvarige nordiske strid endte med, at både Sverige og Danmark blev reduceret til mellemstore magter, og i stedet blev Rusland den betydende Østersømagt, dog med Storbritannien som den dominerende sømagt. Norge forblev under den danske krone.

Danmark skrumper ind

For Danmark gjaldt det nu primært om at beholde Norge i monarkiet, og i resten af 1700-tallet lykkedes

det Danmark med et dygtigt diplomati og viljen til at forsvare sig med militære midler at balancere mellem stormagterne.

I begyndelsen af 1800-tallet blev monarkiet imidlertid klemmt mellem Frankrig og Storbritannien. Derfor blev det revet med i Napoleonskrigenes malstrøm på Frankrigs side med det resultat, at den danske konge ved freden i Kiel i 1814 mellem Danmark og Sverige måtte afstå Norge til Sverige, der havde sluttet sig til Danmarks modstandere. Herefter var

Danmark et fattigt land primært bestående af kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt Lauenborg.

Fæstningsbyggeriets storhedstid

I den lange periode fra omkring år 1500 til midten af 1800-tallet er 1600-tallet krigens århundrede, og ganske naturligt blev det også fæstningsbyggeriets århundrede i Danmark.

” Danmark undgik ganske vist at blive totalt udslettet, men prisen var høj.

I 1600-årene moderniserede Christian 4. København.

I første halvdel af 1500-tallet blev flere byfæstninger nedlagt, og kongelige slotte ophørte med at være fæstninger, men fra midten af århundredet blev den middelalderlige befæstningsform afløst af den nye tids krigsbygningskunst. Christian 3.'s borge blev forsynet med rondeller – hel eller halvrunde fremspring på forsvarslinjen, som man kunne skyde ned langs.

Men den afgørende nyskabelse skete, da Frederik d. 2.'s Kronborg afløste den gamle fæstning "Krogen", og den nye fæstning fik volde og fire bastioner, hvorfra man langt bedre end tidligere kunne forsvare sig mod en angriber.

Kongens København

I begyndelsen af 1600-årene moderniserede Christian 4. ældre fæstninger

eller anlagde nye i monarkiets grænseprovinser. Men København var den vigtigste af alle rigets fæstninger, for byen var både landets hovedstad, den største handelsby og centrum for monarkiets administration. Flåden, som var broen mellem de vigtigste rigsdele – Norge og Danmark – lå også i København. Derfor lagde kongen mest energi i København, som i begyndelsen af 1600-tallet udviklede sig fra en provinsiel middelalderstad til en moderne hovedstad med nye bygninger som Børsen, Rundetårn, Tøjhuset og Holmens Kirke, der alle eksisterer den dag i dag.

Kort tid før Christian 4.'s død i 1648 udarbejdede hærens øverste leder Anders Bille et forslag til en samlet plan for rigets fæstningsforsvar, og den dannede grundlaget for fæstningsbyg-

Vidste du at...

Restaurant Ravelinen ved Amagerport har sit navn, fordi den ligger på et forværk – en ravelin. Navnet ravelin er, som alle fæstningsudtryk fransk. Dette fremskudte fæstningsværk ligger mellem to bastioner – på Christianshavn er der tale om "Elefantens Bastion" mod SAS hotellet - og "Løvens Bastion" mod Christiania og Holmen.

geriet frem til 1657. Som led i planen blev der opført en fæstning på Frederiksdøden ved Lillebælt, og Københavns befæstning blev forstærket blandt andet ved, at den store Sankt Annæ Skanse (Kastellet), der hidtil havde ligget isoleret nordøst for byen, blev forbundet med byens befæstning.

Hollandsk superingeniør hjælper

Efter enevældens indførelse i 1660 videreførte Frederik 3. forstærkningen af Københavns befæstning. Han fik den nederlandske fæstningsingeniør Henrik Rüse herop, og i de følgende år havde han mægtig travlt. Rüse skabte hovedparten af Københavns nyere bastionære befæstning, moderniserede Kronborg og Rendsborg fæstninger og genopførte befæstningen ved Lillebælt - Fredericia.

Foto: Jesper N. Sørensen

Gangbro over stadsgraven ved Christianshavn.

Foto: Jesper N. Sørensen

Kastellet i København.

København som fæstningsby

I centrum af København ligger i dag Henrik Rüses volde og bastioner som en grøn ring fra Kastellet i nord over Nørreport til Kalvebods Brygge og videre langs Langebro til Nyholm i øst.

Omkring år 1800 havde København som fæstningsby endelig fundet sin form. Fæstningsforsvaret var inddelt i fire afsnit: Kastellet med fem bastioner og forværker, Københavns Vold med 13 bastioner og forværker, Christianshavns Vold med 12 bastioner med forværker, hvor to var forbundet med Christianshavns Enveloppe, samt Søbefæstningen.

Siden færdiggørelsen af Christianshavns Vold i 1692 var Kastellet i 1720 blevet forstærket ved anlæggelsen af udenværker i nord. Herefter under-

gik Københavns befæstning mod landsiden ingen større ændringer, før Christianshavns Enveloppe blev anlagt i 1779-91. Derimod blev søbefæstningen styrket ved opførelsen af Sixtus som bastion i årene 1739-44 og bygningen i 1767 af Lynetten på Refshalegrunden. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet opførtes de to søforter Trekroner og Prøvesten samt et par kystbatterier, bl.a. Strickers Batteri. Disse befæstningsanlæg skulle alle forhindre en fjendtlig flådestyrke i at bombardere Københavns indre og Flådens Leje.

Frederiksdodde ved Lillebælt

Den første fæstning ved Lillebælt var Frederiksdodde, der blev erobret af svenskerne i 1657. I 1660'erne blev fæstningen genopført og fik den

form, som vi kender i dag. Mod land har fæstningen form som et cirkeludsnit med ni store bastioner med vandfyldte voldgrave og en noget svagere befæstningslinje mod søen samt et kastel til det sidste forsvar.

Under De Slesvigske Krige var fæstningen atter i kamp både i 1849 og i 1864. Den blev nedlagt i 1909, men endnu i dag ligger de store bastioner som et parkområde i byen.

” København var den vigtigste af alle rigets fæstninger.

Foto: Kulturarvsstyrelsen

Hals Skanse ved Limfjorden.

Skanserne i landskabet

Langs de danske kyster ligger mange mindre jordanlæg, der ses som lave jordvolde, når man står i terrænet. Man kan også møde vejskiltet Skansevej, som kan være det eneste, som fortæller, at der her har ligget eller ligger et gammelt fæstningsværk. Ordet ”skanse” er i Danmark efter renæssancen en fælles betegnelse for mindre fæstningsværker af jord. De ældste skanser var ofte små bastionnære anlæg. Senere var de mindre lukkede værker for både infanteri og artilleri.

Skanserne blev anlagt i krigstider langs kysterne, f.eks. ved sunde, bælter og indsejlingen til fjorde, for at beskytte skibsfarten og lokalbefolkningen mod overfald.

De tidligste oplysninger om opførelsen af kystbefæstningsanlæg er fra begyndelsen af 1600-tallet. Det største antal kendte skanser er fra Englandskrigene 1801 og 1807-14, hvor der blev anlagt omkring 200 skanser.

Hals Skanse holdt mod briterne

I dag er kun få skanser bevaret i deres oprindelige skikkelse. En af disse er Hals Skanse, der ligger ved indsejlingen til Limfjorden. Den blev anlagt i årene 1653-54, men allerede under Kejserkrigen 1625-29, hvor Danmark som led i Trediveårskrigen (1618-48), var i krig mod den katolske tyske kejser og Den Katolske Liga, var der her opført et fæstningsanlæg. Skansen blev erobret af svenske tropper under Karl Gustavkrigene i 1657.

Hals Skanse var firkantet med fire små hjørnebastioner. I begyndelsen af 1800-tallet blev i tilknytning til skansen opført et søbatteri, der fik en meget stærk bestykning af kanoner. Under Englandskrigene beskyttede skansen skibsfarten mod britiske orlogsskibe. I 1811 afværgede danske soldater, støttet af kanoner fra skansen, et britisk forsøg på at erobre nogle handelsskibe. Året efter tordnede kanonerne igen, men denne gang havde briterne held til at bemægtige sig et par mindre handelsfartøjer. Søbatteriet blev sløjft omkring 1945.

I dag er Hals Skanse et offentligt anlæg, og det gamle krudthus og tøjhus er museum ■

MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS
FORSVARSHISTORISKE MUSEUM

Striden om Danmarks grænse mod Tyskland skabte bitre krige mellem de to lande. Slaget ved Dybbøl i 1864 knuste endeligt Danmarks håb om at beholde Slesvig.

Blod, sved og tårer med Tyskland

- kampen om Slesvig 1848-1870

I første halvdel af 1800-tallet skabte den gryende nationalisme et voksende modsætningsforhold mellem dansk og tysk i den danske helstat, som efter 1814 udover kongeriget Danmark også bestod af hertugdømrerne Slesvig, Holsten og Lauenborg.

Med de revolutionære bevægelser, der hurtigt bredte sig i Europa i foråret 1848, brød den nationale konflikt ud i lys lue, og en regulær borgerkrig mellem dansk og tysk-sindede var i gang.

I Danmark blev en ny regering af nationalliberale politikere dannet. De ønskede, at Danmark og Slesvig skulle være under fælles forfatning, hvorimod Holsten inklusiv Lauenborg skulle have sin egen forfatning

i personalunion med Danmark. Det kunne de tyske magter ikke acceptere, og konflikten blev udvidet, så Danmark også kom i krig med hele Tyskland.

Danmark var stærk

Frem til januar 1851 rasede krigen afbrudt af to våbenhviler. Blodet flød på Slesvigs jord under både sejre og nederlag. Danmark havde søherredømmet, så den danske hær kunne ubesværet flytte rundt på tropperne, og fra stillinger ved Dybbøl, Fredericia og Helgenæs angribe deres modstander i flanken med overlegne styrker.

Rusland greb dog flere gange ind i konflikten til fordel for Danmark, og med russisk hjælp blev der sluttet fred.

Skanser ved Helgenæs

Følger man i den danske hærs fodspor under krigen kan man se, at hæren byggede feltbefæstningsanlæg under sine operationer for at styrke hærens forsvarsevne. For eksempel ved Helgenæs anlagde man skanser som tilflugtssted for danske tropestyrker i Jylland, og også omkring Fredericia, ved Als og senere ved Dannevirke.

Helgenæs mellem Begstrup Vig og Æbeltoft danner et højt bakkeparti med stejle skrænter ned mod en bred strand. Da næsset kun er forbundet med Mols med en lang smal tange, som kunne beskydes fra søen, var det let at forsvare sig og slippe væk herfra.

I sommeren 1848 anlagde hæren en åben skanse med brystværn til begge

Kilde: Frederiksborg Museum

Den populære General Rye

General Olaf Rye var den ene af tre unge nordmænd, der var gået i dansk krigstjeneste og som var nogle af de dygtigste og mest populære officerer i den danske hær under Første Slesvigske Krig. De to andre var general Schleppegrell, der faldt under slaget ved Isted i 1850, og oberst Helgesen, der dygtigt ledede forsvaret af Frederiksstad samme år.

Foto: Jesper N. Sørensen

Kanoner ved Dybbøl.

sider med både kanoner og infanteri. Bag hovedanlægget var en skytsstilling, hvor man med kanoner kunne forsvare kysten langs Æbeltoft Vig. Desuden var der barakker til 600 mand. Den samlede artilleristyrke på Helgenæs talte 12 kanoner.

Den populære generals fald

Under general Ryes tilbagetog i sommeren 1849 trak Rye sine tropper ud til Helgenæs, indskibede dem og lod dem transportere til Fyn, hvorfra de sammen med andre danske styrker

deltog i slaget ved Fredericia den 6. juli 1849 og var med til at besejre den slesvig-holstenske hær.

Sejrens pris var imidlertid høj; mange soldater døde, og den populære general Rye blev dræbt på slagmarken. Skanserne på Helgenæs, der i dag kaldes Olaf Ryes skanser, kan endnu ses. Til minde om generalens indsats og Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920 blev der rejst en mindesten her i 1924.

” Efter Dybbøls fald var det kun et spørgsmål om tid, før den danske regering måtte opgive kampen mod overmagten.

Foto: Jesper N. Sørensen

Resterne af en preussisk skanse ved Dybbøl.

Slaget ved Dybbøl i 1864

Første Slesvigske Krig løste ikke spørgsmålet om Slesvigs tilhørsforhold, og langsomt drejede historiens hjul til ugunst for Danmark. Rusland kunne ikke længere hjælpe os, som de tidligere havde gjort, og de tyske magter skærpede tonen over for Danmark. Alligevel fastholdt den danske regering tanken om at skabe en fælles danskslesvigsk forfatning, hvilket betød, at en krig med Preussen og Østrig var en kendsgerning i februar 1864.

Den danske hær måtte rømme Dannevirke for ikke at blive omringet og tilintetgjort af sin overlegne modstander, så danskerne indtog en forsvarsstilling ved Dybbøl for herfra at kæmpe videre mod preusserne. Rømningen af Dannevirke fik imidlertid politiske konsekvenser, idet hærens

overgeneral de Meza blev afskediget og erstattet af general Gerlach.

Dybbølstillingen

Stillingen ved Dybbøl bestod af 10 små jordskanser, der lå i en tre kilometer lang bue fra Vemmingbund til Alssund. Skanserne havde betonstøbte krudtmagasiner og blokhuse til soldaterne. Højre fløj, som kunne støttes fra batterier fra Als, var stærk, hvorimod venstre fløj var sårbar, fordi fjenden med sit stærke belejringsartilleri placeret på Broager havde fuldstændig indsigt i området og kunne beherske det med artilleriild. Skanserne var dog desværre for svage til at modstå deres modstanders stærke skyts og danskerne faldt i hobetal.

Foto: Jesper N. Sørensen

Mindesmærket for de skandinaviske frivillige.

Tyskerne havde bedre våben

Meget var nemlig sket på det våbenteknologiske område, siden man sidst havde været i kamp. I årene umiddelbart før krigen havde man i Preussen indført riflede bagladekanoner, der var i stand til at skyde længere, hurtigere og mere præcist end det gamle forladeartilleri, som udgjorde hovedparten af det danske artilleri ved Dybbøl.

Den 18. april 1864 angreb preussiske stormkolonner danskerne, der efter en voldsom kamp måtte trække sig tilbage til Als. Den danske hær talte omkring 20.000 mand i Sundeved og på Als. Over for dem stod mere end dobbelt så mange nemlig 40.000 preussiske soldater under kommando af prins Friedrich Karl, nevø til den preussiske konge.

Foto: Scarpix

Soldater foran den sammenskudte Dybbøl Mølle.

Vidste du at...

Bronzestatuen af mor og barn, som står i indgangen til Fælledparken i København er et symbol på Sønderjyllands genforening med moderlandet i 1920. Moderen (Danmark) er påklædt, mens datteren (Sønderjylland) er nøgen.

Efter Dybbøls fald var det kun et spørgsmål om tid, før den danske regering måtte opgive kampen mod overmagten. I efteråret 1864 indgik man en fredsaftale, der indebar, at Danmark måtte give hele Slesvig, Holsten og Lauenborg til de tyske magter.

Foto: Jesper N. Sørensen

Olaf Ryes mindesten ved Helgenæs.

Mistroiske tyskere

Nederlaget var en bitter pille at sluge for Danmark. Alligevel levede håbet om at generhverve Slesvig, hvilket Preussen var helt bevidst om, og derfor befæstede de Dybbøl - bogstavelig talt oven på de danske skanser, som man havde fjernet umiddelbart efter krigen.

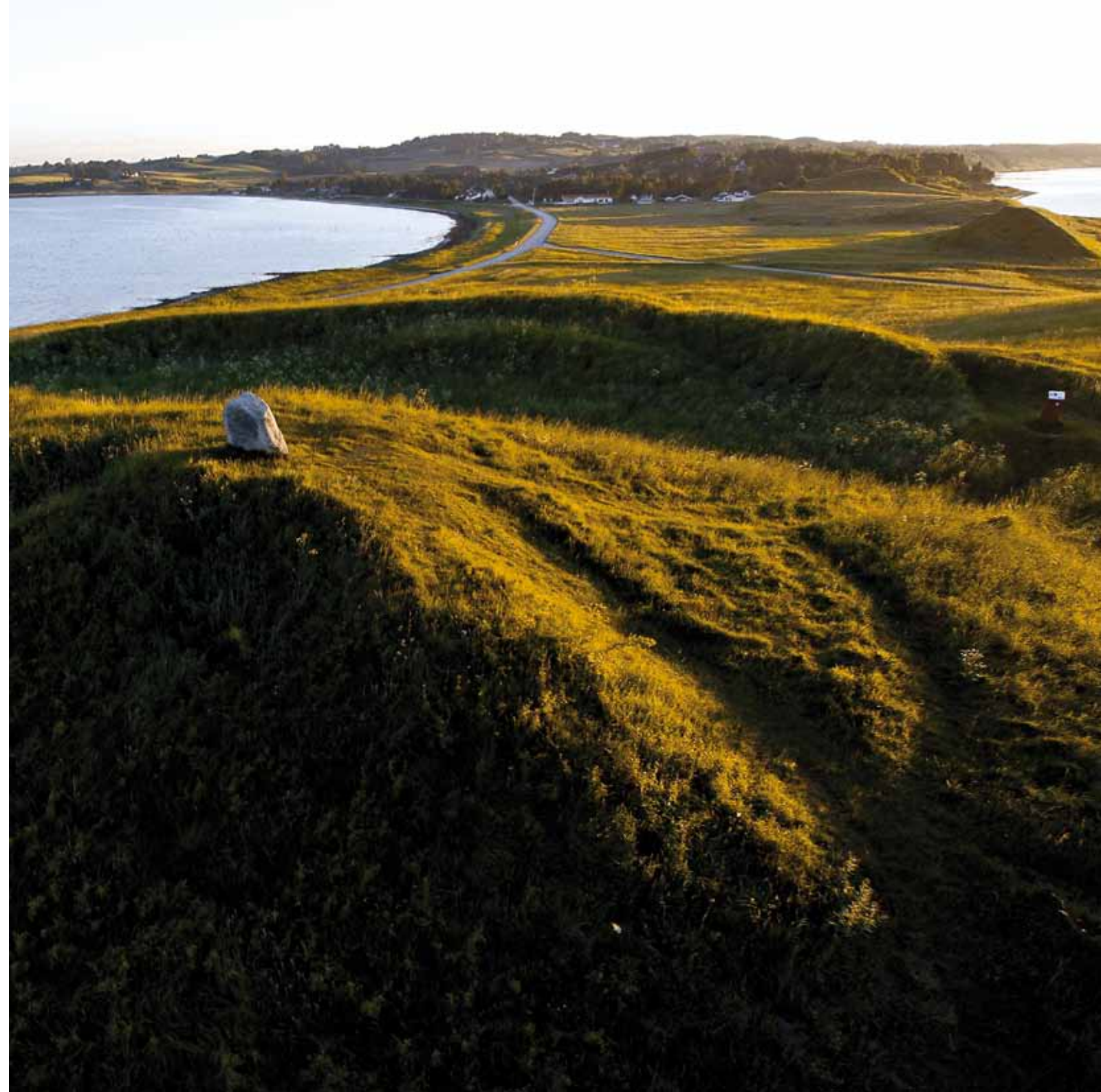
I 1870 udbrød der krig mellem Frankrig og Preussen. Danmark undgik med nød og næppe at blive inddraget, og da Frankrig tabte, brast Danmarks håb om at få Slesvig tilbage.

For at sikre sig mod et angreb fra Danmark anlagde Preussen i årene 1866-71 *Festung Sonderburg Düppel*. På Als blev Sønderborg omgivet af en sammenhængende befæstningslinje

– en enceinte – samt seks skanser. På Sundevedsiden var fæstningen betydelig stærkere. En brohovedskanse blev opført til sikring af broforbindelsen til Als. Vest for brohovedskansen blev der anlagt yderligere en enceinte, der var forstærket af tre fæstningsværker, og vest herfor lå fire fremskudte forter omkring Dybbøl.

” Nederlaget var en bitter pille at sluge for Danmark.

Det er disse anlæg, man kan se i dag, når man går rundt i området. I et par af værkerne har man markeret, hvor de gamle danske skanser lå. Den tyske befæstning er næsten glemt, selvom den også er et vidnesbyrd om kampen om Slesvigs jord ■

MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS
FORSVARSHISTORISKE MUSEUM

Inspireret af en belgisk ingeniør gik man i gang med at bygge Københavns nyere befæstning. Vestvolden samt Garderhøjfortet og Trekroner var nogle af de vigtigste elementer i befæstningen.

Hovedstaden skulle forsvares

- Københavns nyere befæstning 1870-1920

I årene efter 1870 holdt Danmark lav profil. Der var bred enighed om at fastholde dansk neutralitet i forhold til omverdenen. Men hvordan forsvaret skulle indrettes, var der til gengæld ikke rigtig enighed om.

Politiske stridigheder

Partiet Højre tørnede sammen med Det Forende Venstre, der havde flertal i Folketinget, og som krævede reformer og indførelse af parlamentarisme. I 1894 blev der indgået et politisk forlig, men indtil da regerede Højre på midlertidige finanslove, som finansierede Københavns nye befæstning fra 1885 og frem.

Hovedstadens nye befæstning kom også til at symbolisere konflikten mellem de samfundsbevarende konservative politikere (godsejerne) på

den side og de reformvenlige bønder på den anden.

Fæstningsbyggeriet stoppede imidlertid før Københavns befæstning var færdig, og forsvaret måtte tilpasses en ny politisk virkelighed. I 1909 blev indgået et kompromis, der bevarede landbefæstningen i uændret form frem til 1922, og ved forsvarslovene samme år blev forsvaret af hele Sjælland styrket, i modsætning til tidligere, hvor tyngden i forsvaret lå ved København.

Fremtidens befæstninger

Den fransk-tyske krig 1870-71 havde vist de riflede bagladekanoners betydning for krigsførelsen. Fremtidens fæstninger måtte være i stand til at modstå det nye artilleri, der med opfindelsen af højeksplosive sprængstoffer med ét slag forældede mange fæstninger rundt om i Europa.

Svaret på udfordringen fra artilleriet var at styrke fæstningerne ved hjælp af panser og beton. Afhængig af lokale forhold, økonomi og opgaver mv.

” På voldens inderside var der anlagt en jernbane til et tog med kanoner.

Strubekaponieren på Garderhøjfortet.

Levendegørelse af historien.

Kasematbygningen på Trekroner.

blev fæstninger enten anlagt som et antal forter eller med en "enceinte" forsynet med detacherede forter.

Belgisk ingeniør ledte an

Den belgiske fæstningsingeniør Brialmont var en af de fæstningsingeniører, der havde størst indflydelse på europæisk fæstningsbyggeri i slutningen af 1800-tallet, og hans fæstninger har sandsynligvis været forbillede for oberstløjtnant E.J. Sommerfeldt, der var med til at anlægge Københavns nyere befæstning.

Den nyere befæstnings fem dele

Efter afslutningen af arbejderne på befæstningen i begyndelsen af 1890'erne og efter en ny periode 1909-1916, hvor der kun blev opført søforter, bestod Københavns sø- og

landbefæstning af fem dele: Vestfronten, Nordfronten, Søfronten, Sydfronten og Fæstningsbyen.

Vestfrontens vigtigste anlæg var Vestvolden, der strakte sig fra Køge Bugt ved Avedøre som en cirkelbue til Utterslev Mose ved Husum og blev bygget fra 1888 til 1892. Nordfronten bestod af en kæde af forter foran en række batterier, der gik fra Vestvolden til Klampenborg ved Øresund og var anlagt 1886-94.

Og nu med søfront

Disse fæstningsanlæg blev suppleret med et oversvømmelsesområde, der kunne aktiveres i krigstid. Søfronten omfattede en række permanente anlæg, der blev anlagt eller ombygget i tre perioder: 1858-1868, 1885-1894 og 1909-1916, og den flydende defension

- mindre krigsskibe til forsvar af det indre farvand omkring hovedstaden. Det nordligste søbefæstningsanlæg var Taarbækfort og det sydligste Kongelundbatteri.

Sydfronten

Sydfronten omfattede Amagersiden af Københavns Landbefæstning. Fra 1890'erne ville man anlægge en feltbefæstet stilling tværs over Amager. Denne stilling skulle sammenkæde Søfronten i øst og Vestfronten i vest. Senere blev den skudt længere frem syd om Tømmerup.

Under 1. Verdenskrig blev Sydfrontens hovedkamplinje skudt helt frem til Amagers sydkyst. Den samlede befæstningsring, alle fronterne, havde til opgave at beskytte nationens centrale punkt: Fæstningsbyen København.

Vestvolden med indlagt jernbane

På tværs af hovedvejen mellem København og Roskilde, ca. 10 km fra hovedstadens centrale dele, ligger Vestvolden. Den var en sammenhængende kampenceinte, en befæstningslinje, hvorfra der skulle kæmpes både på større afstande og på nært hold.

Vestvolden er næsten 15 km lang med 10 permanente batterier samt et antal forberedte batterier (armeringsbatterier) bygget ind i hovedvolden med en våd grav foran. Til forstærkning af de faste batterier var der langs voldgaden på voldens inderside anlagt en jernbane til et tog med kanoner. Batterierne skulle beskyde en fjende før og under et angreb. De var ikke armeret i fredstid; først

ved truslen om krig blev kanonerne hentet ud af artillerimagasiner.

Voldens længdeprofil var en særlig konstruktion udviklet af oberstløjnant Sommerfeldt. Skjult for en fjende af volden foran graven lå med ca. 600 m. mellemrum små flankeringsanlæg – "kaponierer" eller bunkere – som takkerne på en rundsav. Fra bunkerne kunne man skyde langs graven med kanoner og maskingeværer og derved forhindre en modstander i at trænge over den våde grav.

Efter 1. Verdenskrig allerede i 1920 blev Københavns Landbefæstning inklusiv Vestvolden nedlagt, hvorefter den blev benyttet som øvelses- og depotområde. Voldterrænet er i dag fredet og næsten fuldstændig overgået til rekreative formål.

Vidste du at...

- Da Garderhøjfortet skulle indvies i 1886 havde den borgerlige nationalskjald Holger Drachmann skrevet en hyldestsang. Samtidig latterliggjorde Henrik Cavling ceremonien i den radikale avis Politiken.

” Vestvolden er 15 km lang med 10 permanete batterier.

Foto: Mikael Schloesser, www.befaestningen.dk

Formidling af befæstningen

I dag ligger Københavns Befæstning som et enestående historisk monument, og fæstningsarealerne udgør en vigtig del af hovedstadens rekreative områder. Realdania, Skov- og Naturstyrelsen samt Kulturarvsstyrelsen har i samarbejde med de berørte kommuner besluttet at revitalisere Københavns Befæstning, og ved Ejbybunkeren, Garderhøjfortet og Trekroner er der etableret centre til formidling af historien om Københavns nyere befæstning. Læs mere på: www.befaestningen.dk

Foto: Lars Schmidt, www.befaestningen.dk

Besøgende ved Trekroner.

” Her lå en høj kaldet Garderhøj, der gav navn til fæstningsværket Garderhøjfortet.

Garderhøjfortet

På en lille sidevej til Jægersborgvej ligger Garderhøjfortet omgivet af brølende biler på motorvejen til Helsingør og på de øvrige sider af stille villaveje. Her lå i fordums tid en høj kaldet Garderhøj, der gav navn til det fæstningsværk, Garderhøjfortet, der blev opført 1886-92 af en privat forening, som stillede det til rådighed for Krigsministeriet.

Fortet kom til at bestå af et firkantet betonstøbt kerne omgivet af en tør grav, der kunne bestryges fra ”kanponierer”. I gravens kontreeskarpe

– den side som vender imod fjenden, byggede man kasematter til op til 2-300 infanterister. I den bageste del af fortet blev der opført en kaserne til artillerimandskabet og oven på denne to skytsetager, hvori skytset var monteret i pansertårne.

Fortet skulle beskytte oversvømmelsesområdet, dække området mellem naboanlæggene, Lyngbyfortet og Christiansholms Batteri og støtte det foranliggende Fortunfortet.

Garderhøjfortet blev nedlagt som fort i 1920, men blev siden benyttet

Foto: Lars Schmidt, www.befaestningen.dk

Krudtmagasinet på Vestvolden.

af Krigsministeriet. I dag er det ejet af Garderhøjfonden.

Trekroner

Trekroner er anlagt i 1787 som en kunstig ø nordøst for Amager. Det er det andet fort med dette navn. Det første Trekroner var dannet af grundsatte orlogsskibe. Det var i brug 1713-31 og lå ca. 200 m nord for det nuværende fort.

Trekroner skulle forhindre et bombardement af København og hindre

Foto: Lars Schmidt, www.befaestningen.dk

Vestvolden.

fjendtlige enheder i at trænge ind i byens indre.

Trekroner var i kamp under Slaget på Reden 1801. I 1827 var det færdigbygget og bestod af en afstumpet, udhulet bastion, der omsluttede et havnebassin. I 1838-39 blev der opført to fritstående kasernebygninger af mursten på hver side af indløbet til havnebassinet.

Fortet blev ombygget i tiden 1858-68. Det fik sin nuværende udformning i

1898-99 og består nu af en betonkasematbygning i tre etager til skyts, ammunitionsmagasiner mv. På fortets flanker og på struben blev opstillet kanoner i åbne skytsstillinger.

Trekroner blev nedlagt som fort i 1932 og fredet i 1983. Trekroner tilhører i dag Kulturarvsstyrelsen ■

” Hovedstadens nye befæstning kom til at symbolisere konflikten mellem de samfundsbevarende konservative politikere (godsejerne) på den side og de reformvenlige bønder på den anden.

MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS
FORSVARSHISTORISKE MUSEUM

Under 1. Verdenskrig lykkedes det Danmark at holde sig neutral. Landet var dog en lille brik i et større spil, hvor Danmark med nød og næppe undgik at blive besat af Tyskland i slutningen af krigen.

Truslen om angreb

- Danmark og Tyskland under 1. Verdenskrig 1914-1918

Den 4. august 1914 angreb tyske tropper Belgien. 1. Verdenskrig var brudt ud. Efter hårde kampe omkring de belgiske grænsefæstninger fortsatte den tyske hær sin bevægelse, der som en hvæset le slog ned over Nordfrankrig. Det lykkedes dog britiske og franske styrker at spærre tyskerne vejen til Paris.

Den bevægelige krig gik herefter i stå, og krigen udviklede sig til en skyttegravskrig, hvor artilleriet var slagmarkens dronning.

Begivenhederne i krigens første dage viste, hvor stærkt den våbentekniske udvikling inden for artilleriet var gået i årene inden. En række mindre krige i begyndelsen af århundredet havde også medført nye våben både på land og til søs – for eksempel var

der nu torpedoer, miner og maskingeværer. Krigen satte yderligere skub i udviklingen. Våben som fly, kampvogne og fodfolksmorterer ændrede krigsførelsen.

Trestusinde mand skulle sikre København

Danmark undgik at blive inddraget i 1. Verdenskrig, og for at værne om landets neutralitet opstillede man en sikringsstyrke på 58.000 mand. Hovedparten blev opstillet på Sjælland ved Københavns befæstning.

Da tyskerne nedkæmpede det belgiske grænseforsvar udstillede det manglede ved hovedstadens befæstning, som kun var en svagere udgave af de belgiske fæstninger. For at afværge et tilsvarende scenarium måtte der bygges en ny feltbefæstet

linje så langt foran København, at tyskernes supertunge bombardementsskyts ikke kunne nå fæstningen og byen.

Tunestillingen aldrig anvendt

Valget faldt på en fremskudt linje mellem Køge Bugt og Roskilde Fjord. I efteråret 1915 godkendte forsvarsminister P. Munch hærens forslag om Tunestillingen - samt anskaffelse af ammunition og nyt materiel mod, at hæren til gengæld accepterede en reduktion af sikringsstyrken.

Tunestillingen blev opført i 1915-18 som en feltbefæstet stilling bygget i jord og tømmer samt udstyret med pigtrådshegn. Der var tale om skyttegrave med lette betonkaponierer eller ”bunkers” og nærkampsbatterier. Bagved lå skytsstillinger til bekæm-

Foto: Jesper N. Sørensen

Mosede Batteri.

Foto: Jesper N. Sørensen

Kasematbygningerne på Mosede Batteri.

Foto: Jesper N. Sørensen

Skytsstilling på Mosede Batteri.

Foto: Statens Forsvarshistoriske Museum

pelse af fjenden på større afstande samt kommandostationer.

Stillingen gik fra Køge Bugt lidt syd for Mosede Batteri, vest og syd om Karlslunde, videre vest om Tune og Vindinge, øst om Roskilde og mod nord til Veddelev Halvøen. Den skulle have været videreført op langs Roskilde Fjord til Hundested, men denne del blev ikke anlagt.

Selv om Tunestillingen blev forsynet med meget krigsmateriel, havde den to store svagheder: Den manglede dybde, fordi den i det store og hele kun bestod af én stillingslinje, hvor krigserfaringerne tilrådede flere linjer. Desuden rådede man ikke over det nødvendige moderne middeltunge artilleri til effektivt at støtte kampen om stillingen.

Tunestillingen blev nedlagt i 1919, og i dag er der kun bevaret omkring 20 lette betonanlæg og et jordanlæg, hvoraf de fleste ligger på privat grund.

Tyskerne i gang ved Kongeåen

For at tvinge Storbritannien i knæ planlagde den tyske ledelse i 1916 en uindskrænket ubådskrig. Tyskerne frygtede, at de neutrale handelsnati-

oner Nederlandene og Danmark ville blive så hårdt ramt, at de ville være fristet til at tilslutte sig de allierede. I den situation ville selv disse landes små hære kunne skabe problemer for tyskerne, og da tyskerne desperat manglede styrker overalt, besluttede de at sikre deres nordlige front ved anlæggelsen af en forsvarslinje tværs over Nordslesvig – Sicherungsstellung Nord - Sikringsstilling Nord.

” Sikringsstilling Nord blev anlagt 1916-1918 og omfattede næsten 900 betonanlæg med tilhørende broer, anlæg til opstemning af åer, jernbanelinjer, telegrafer og signalblinkanlæg over en strækning på 50 km.

Når man færdes lidt uden for alfarvej i et bælte tværs over Sønderjylland mellem Skærbæk i vest og Hoptrup i øst, kan man støde på sprængte betonbunkere, der er resterne af Sikringsstilling Nord. Stillingen blev anlagt 1916-1918 og omfattede næsten 900 betonanlæg med tilhørende broer, anlæg til opstemning af åer, jernbanelinjer, telegrafer og signalblinkanlæg over en strækning på 50 km.

Grundigt arbejde

Sikringsstilling Nord var stærk med otte store skytsstillinger til svært artilleri samt 30 mindre batteristillinger med mere end hundrede kanoner. Hertil kom bunkere til maskingeværer og revolverkanoner i tilknytning til løbegrave bag brede spæringer af pigtråd.

Tre til fem km bag første stillingslinje begyndte anden linje; vestpå var endog foran og bag første linje anlagt en mellemlinje, og længere sydpå bag anden linje begyndte en tredje linje, hvilket var i overensstemmelse med erfaringerne fra krigen på Vestfronten: At en feltbefæstet stilling måtte have stor dybde, hvis den skulle være i stand til at modstå et voldsomt angreb. Fra 1923 til 1926 blev bunkeranlæggene sprængt af danske soldater, men der ligger endnu mange af dem som klippestykker i terrænet.

Angreb på Danmark afblæst

I den tyske marine havde man længe haft planer om et angreb på Danmark for at skaffe Højsøflåden bedre handlefrihed i danske farvande, og for at forhindre briterne i at sejle ind

Tykk Bertha

Den svære tyske 42 cm ”haubits” eller kanon fra Krupp i Essen, der ødelagde de belgiske forter i begyndelsen af Første Verdenskrig, blev kaldt Tykke Bertha. Kanonen blev opkaldt efter Bertha Krupp, indehaveren af Kruppfabrikkerne, der dengang var verdens største våbensmedje.

Indgang til betonbunker.

Sprængt bunker ved Sikringsstilling Nord.

i Østersøen. I 1916 ønskede marinen kontrol med Jylland op til en linje Esbjerg-Fredericia, derefter Fyn. København skulle bombarderes fra luften.

"Fall J"

Det lykkedes den tyske marine i slutningen af året at få opbakning til planen, "Fall J". Det tyske angreb

ville blive indledt, hvis Storbritannien sendte store flådestyrker ind i Kattegat og forsøgte at trænge gennem stræderne og ind i Østersøen for at komme de hårdt trængte russere til hjælp, hvis de fortsat tog del i krigen. Da briterne undlod at iværksætte offensive operationer ind i Østersøen, blev det tyske angreb på Danmark imidlertid aldrig til noget.

I november 1918 indgik de krigsførende en våbenhvile. Tyskland havde tabt krigen, og Versaillestraktaten fra 1919 skabte forudsætningerne for, at Sønderjylland via en folkeafstemning blev genforenet med Danmark, hvilket skete i 1920 ■

” Da tyskerne nedkæmpede det belgiske grænsedeforsvar udstillede det manglerne ved hovedstadens befæstning, som kun var en svagere udgave af de belgiske fæstninger.

MUSEUMSDIREKTØR
OLE L. FRANTZEN, STATENS
FORSVARSHISTORISKE MUSEUM

Dansk forsvar var afmattet i mellemkrigsårene inden 2. Verdenskrig brød ud i Europa. Midlerne var sparsomme samtidig med, at man prøvede at opbygge et luftforsvar.

Fred for en tid

- dansk neutralitetsforsvar i mellemkrigsårene 1920-1940

I årene efter 1. Verdenskrig var Danmark i en enestående gunstig udenrigspolitisk situation. Danmark havde fået Sønderjylland tilbage, og derfor var det vigtigste udestående med Tyskland ude af verden. Ganske vist anerkendte den store nabo i syd ikke den nye dansk-tyske grænse, men risikoen for et kupforsøg mod Sønderjylland fortonede sig langsomt, og østpå havde den russiske gigant nok at gøre med sine egne interne problemer.

Østersøen var fredens hav
Begge vores store naboer – Tyskland og Rusland - var militært svækket. Østersøen var derfor et fredens hav. Men med Adolf Hitlers magtovertagelse i Tyskland i 1933 begyndte en pest at sprede sig over Europa. Hitler-Tyskland ønskede revanche og

begyndte en oprustning, der vakte bekymring.

I september 1939 indledte Tyskland et angreb på Polen og dermed begyndte 2. Verdenskrig i Europa.

Dansk forsvar var svagt

Dansk forsvarspolitik var præget af, at danskerne ligesom andre europæere var krigstrætte. Selv om Danmark ikke direkte havde været i krig, havde truslen om krig fysisk og psykisk slidt på samfundet. Politikerne ville derfor høste fredsdividenden.

Ved forsvarsordningerne af 1922 og 1932 blev udgifterne til hæren og flåden voldsomt beskåret. Først i 1937 vendte udviklingen, og værnene fik tilført lidt flere ressourcer til anskaffelse af materiel. Alligevel var forsvaret så svagt, at man intet kunne stille op da Danmark blev angrebet og besat af Tyskland efter en kortvarig kamp den 9. april 1940.

Sønderjyllands genforening med Danmark havde ændret på prioriteterne i forsvaret af landet. Nu var det ikke længere acceptabelt at

” Dansk forsvarspolitik var præget af, at danskerne ligesom andre europæere var krigstrætte.

Eskadrillehangar fra Flyvestation Værløse.

Foto: Jesper N. Sørensen

Foto: Jesper N. Sørensen

koncentrere forsvaret på Sjælland og omkring København. Det genvundne Sønderjylland skulle naturligvis også forsvares, og kampen indledes så langt sydpå som muligt.

Oprustning i luften

De våben, som så dagens lys under 1. Verdenskrig, blev videreudviklet i mellemkrigstiden – ikke mindst fly og kampvogne. De europæiske lande valgte forskellige veje til at forsvare sig. Frankrig byggede en omfattende permanent befæstet linje, Maginot-linjen, langs den fransk-tyske grænse.

I Danmark byggede man ikke længere fæstningsværker. Det var der simpelthen ikke råd til. I 1930'erne var truslen om luftbombardement mod civile og specielt i de europæiske storbyer i fokus. Luftbombarde-

menter af storbyer blev anset som et middel til at tvinge en modstander til overgivelse.

Flyvestation Værløse bygges

I Danmark forsøgte man også at afværge denne trussel – særlig mod København. Og med forsvarsordningen af 1932 blev Hærens Flyvetropper udvidet og bl.a. placeret ved Værløse.

Avnø og Margretheholm bag Flådens Leje i København var flyvestationer for Marinens Flyvevæsen. Små og store hangarer blev opført til værnernes forskellige flytyper.

Da det ikke lykkedes at placere flyvetropperne ved Københavns Lufthavn, anlagde man i stedet en flyveplads ved Værløse, hvor hærens flyveskole flyttede til i 1934. Samtidig stillede hæren

Værløselejren, der var anlagt i 1912-13, til rådighed for flyverne, og i de følgende år blev der opført fire eskadrillehangarer, som stadig er bevaret. De ligger ved landingsbanerne og består hver af fire, lave sammenhængende bygninger af beton, der passede udmærket til datidens små jagerfly.

Tyskerne angriber

Den 9. april 1940 blev Værløse flyveplads angrebet af tyske fly, og mange af de danske fly blev ødelagt eller beskadiget.

Efter krigen vendte flyvevåbnet tilbage til Værløse. Ved forsvarsforliget i december 2004 blev det besluttet at nedlægge flyvestationen. Den nordlige del er blevet omdannet til en ny bydel, hvorimod den resterende del fortsat ligger ubenyttet hen.

Årstal for indvielsen af Næstved kaserne.

Foto: Jesper N. Sørensen

Næstved kasernes administrations- og mandskabsbygning.

Foto: Jesper N. Sørensen

Nye kaserner

I 1930'erne blev der bygget nye kaserner til hæren, som lå i garnisoner spredt ud over hele Danmark. Man iværksatte kasernebyggeri i Fredericia, Randers og Viborg og i Høvelte nord for København og ved Næstved. Ved de to sidstnævnte steder blev der bygget kaserner i samme stil. Flere af kasernerne blev først taget i brug i 1940.

I forbindelse med forsvarsordningen 1937 blev det også besluttet at flytte Gardehusarregimentet fra Østerbro i København til Næstved og her opføre en ny kaserne. I 1939 begyndte byggeriet, og i efteråret 1940 var regimentet på plads i Næstved.

Næstved kaserne under angreb

Kasernen, som er bygget med tyske rytterkaserner som forbillede, ligger to km øst for byens centrum op mod Kalby Ris skov. Den blev anlagt åbent med store afstande og mange grønne plæner mellem de enkelte bygninger, og med sine røde mur- og teglsten passer den godt ind i landskabet. Kasernen har en firkantet kerne af administrations- og mandskabsbyg-

ninger suppleret til den ene side med stalde og ridebaner og til den anden med værksted, garager og sportsanlæg.

Den 29. august 1943 blev kasernen angrebet af tyskerne med det resultat, at flere danske og tyske soldater omkom under en kort ildkamp inden garnisonskommandanten gav op over for den tyske overmagt.

For få år siden flyttede regimentet til Slagelse, og bygningerne overgik til civile formål. I dag er der nyt liv på kasernen med boliger og institutioner, bl.a. Næstved domstol ■

Vidste du at...

Anker Jørgensen, socialdemokratisk statsminister fra 1975-82, som ung aftjente sin værnepligt ved Gardehusarregimentet og oven i købet deltog i forsvaret af kasernen, da tyskerne angreb den 29. august 1943.

AF MUSEUMSINSPEKTØR
THOMAS TRAM PEDERSEN,
ØSTJÆLLANDS MUSEUM

Tyskerne opførte over 9.000 bunkers under besættelsen. Disse betonmonumenter ligger i dag som symboler på en tid, hvor Danmark blev del af en altoverskyggende krig mellem fremmede magter.

Flødeskumsfronten klædt i beton

- tyske anlæg i Danmark 1940-1945

Da de tyske styrker den 9. april 1940 om morgenen angreb Danmark, var det frem for alt fordi Danmark var et brohoved for tyskernes vej til Norge. Samtidig lå landet strategisk vigtigt for Tyskland ved indsejlingen til Østersøen.

Danmark var altså i første omgang ikke et mål i sig selv, og tyskerne overvejede da også kun en delvis besættelse af landet. Som krigen udviklede sig, kom Danmark dog til at spille en stadig vigtigere rolle for tyskerne, og besættelsen kom til markant at ændre, hvordan vi strategisk forsøgte at forsvare landet i mange år fremover.

Danmarks skal af beton

Under besættelsen omdannede den tyske værnemagt Danmark til en

sand fæstning. Langs den jyske vestkyst blev der opført en forsvarslinie med tusindvis af betonanlæg eller "bunkers", minefelter, pigtrådsspæringer og pansergrave som en del af den tyske atlantvold, der skulle modstå en allieret invasion.

I resten af landet byggede tyskerne en lang række andre anlæg, der skulle understøtte Danmarks rolle som fredeligt øvelses- og rekreationsområde for tyske styrker fra fronterne. Samtidig kom landet til at fungere som en del af det tyske luftforsvar, da de allierede bombemaskiner ofte valgte en kurs ind over Danmark, når de skulle bombe mål i det østlige Tyskland.

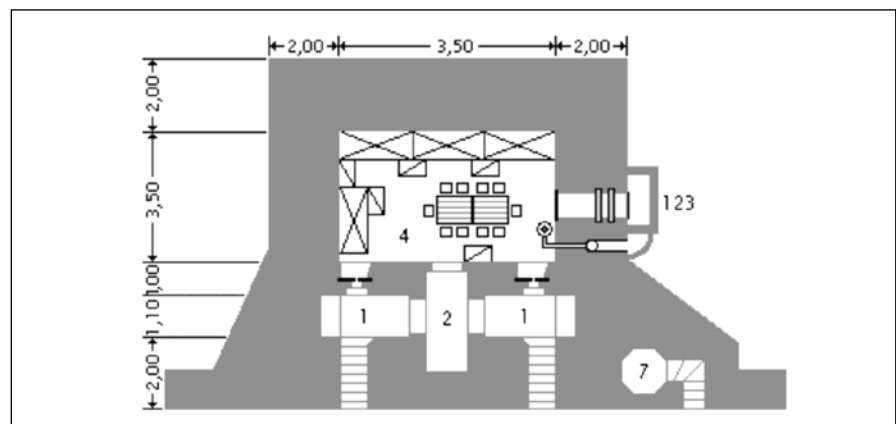
Krigen og truslen om luftangreb i Danmark betød, at man måtte tage

beskyttelsen af den danske civilbefolkning seriøst. I løbet af krigen blev der udviklet et omfattende dansk civilberedskab, og der blev i alle byer opført utallige offentlige beskyttelsesrum. Selvom landet blev kendt som en fredelig "flødeskumsfront" af mange tyske soldater, var den moderne krig alligevel for alvor kommet til Danmark.

Besættelsen og den tyske militære tilstedeværelse i landet har sat nogle af de mest fremtrædende og genkendelige fysiske spor i landskabet - vidnesbyrd om den militære kulturhistorie.

Bunkerne nøjagtigt planlagt

Selvom de tyske betonbunkers langs den jyske vestkyst ser ud til at være kastet planløst ud i landskabet, er de placeret med relativ tysk grun-

Grundtegnning over en standard mandskabsbunker til 10 mand.

Tårnet til en tysk luftaradar på Vestkysten.

Foto: Svend Erik Albrethsen.

Den kolossale tyske Bunker 1137 til ledelse af jagerfly i Karup.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

” Til trods for deres tvivlsomme æstetiske kvaliteter er disse bygningsværker vigtige vidnesbyrd om en turbulent tid.

dighed, hvor få ting var overladt til tilfældighederne.

Allerede inden det tyske angreb på Danmark i april 1940, havde tyske militære ingeniører været på arbejde flere steder i landet. Fra efterretningsrapporter og konstruktionstegninger, der er dateret før den 9. april 1940, ved vi, at tyskerne på forhånd havde klare planer om at bygge forskellige forsvarsanlæg, observationsposter og infrastrukturanlæg i landet straks efter besættelsen.

Tysk spionage

Mange af planerne var understøttet af studier i felten, hvor de tyske ingeniører under dække af at være feriegæster, udvekslingsstudenter eller forretningsfolk havde været rundt forskellige steder i landet

og tilpasset byggeplanerne til de faktiske forhold. Selvom de tyske planer koncentrerede sig om Jylland og de vigtige forbindelser til Norge, omfattede de dog også bygningsanlæg på øerne, som kunne bidrage til kontrollen med sejladsen gennem de danske farvande.

Det tyske luftvåben, Luftwaffe, havde deres egne planer for udbygning af et net af flyvepladser i Danmark, som dels kunne tjene som mellemstationer for flyvninger til Norge og dels fungere som operative flybaser for det tyske jagerforsvar eller for bombetogter mod England.

Flyvepladser udbygget til hele byer

Da krigen brød ud, var der kun få egnede militære flyvepladser i

Danmark, og eksempelvis den lille private flyveplads ved Gl. Rye syd-øst for Silkeborg byggede tyskerne hurtigt ud som jagerflyveplads. Luftwaffe udbyggede også den lille, civile trafikflyveplads i Aalborg, som i løbet af krigen udviklede sig til hele tre forskellige flybaser.

Udbygningerne omfattede blandt andet start- og landingsbaner i beton i stedet for de eksisterende græsbaner, og banerne blev forbundet med kilometervis af rullebaner. Der blev også bygget kasernebygninger, messer, værksteder og hangarer, og flybaserne udviklede sig til hele byer med et stort antal arbejdspladser – også for civile danske arbejdere.

Samtidig anlagde tyskerne hurtigt nye flybaser, hvilket forklarer den

overraskende placering af nogle af de nuværende danske civile lufthavne; Karup, Aalborg, Skrydstrup, Tirstrup, Vandel, Beldringe og Esbjerg flyvepladser, som alle oprindeligt er anlagt af tyskerne som militære flyvepladser i den første del af krigen.

Det blev dog den tyske krigsmarine, der kom til at stå for den mest omfattende byggeaktivitet i landet; opførelsen af Atlantvolden.

Påmindelser i sommerlandet

De tyske bunkere er for de fleste af os noget, der hænger sammen med sommerhusferier og badeture ved den jyske vestkyst. Her ligger de tydeligt fremme på stranden, i vandet eller gemt inde i fyrreplantagerne som vidner om den gigantiske for-

svarslinie, som kendes under navnet ”Atlantvolden”.

Tyskernes frygt for at de allierede skulle invadere fra søsiden et sted i Europa – og eventuelt i Danmark voksede igennem krigen. Tyskerne havde selv haft planer om at foretage en invasion af England, og særligt efter den amerikanske landgang i Nordafrika i 1942 og de allieredes invasion på Sicilien i 1943, blev frygten større, og byggeriet af forsvarslinien blev fremskyndet.

Tyskerne i gang på alle måder

Faktisk var der flere forskellige forsvarslinier da både den tyske hær, krigsmarine og Luftwaffe byggede deres egne anlæg langs kysten som en del af invasionsforsvaret. Hæren og krigsmarinen opstillede

hver deres system af kanonbatterier langs kysten og byggede observationsposter og radarstationer, som så tidligt som muligt skulle få øje på en angribende fjende. Samtidig byggede Luftwaffe et net af radarstationer og antiluftskytsbatterier, som skulle bekæmpe de allierede bombefly, når de fløj fra England og ind over vestkysten og videre mod Tyskland i syd.

Kanonbatterierne bestod hver af et antal kanoner, som i den første tid blev opstillet på åbne standpladser, men for at gøre dem mindre sårbare overfor luftangreb og artilleribeskydning, begyndte man at støbe kanonerne ind i stålarmerede betonkonstruktioner. Samtidig byggede man betonbunkers, der kunne huse mandskab, ammunition, kommandofunktioner og mange af de andre

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Resterne af tyske stålhelme i en skovbund i Værløse i 2004.

støttefunktioner, der var nødvendige for at kunne opdage og skyde mod fjenden. Anlæggene blev sikret af et sindrigt net af andre bunkers, minefelter, pansergrave og pigtrådsspæringer, der skulle forhindre fjenden i at kunne gå udenom anlæggene og beskyde dem fra siden eller bagfra.

Ud over de egentlige batterier blev der bygget en mængde andre større og mindre anlæg, som dels skulle beskytte kyststrækningerne mellem batterierne og dels havde andre funktioner til støtte for invasionsforsvaret. Det drejede sig blandt andet om radarstationer og observationsposter, som kunne holde øje med farvandet og luftrummet og derved opdage fjendtlige angreb.

Hanstholm fæstningsanlæg

De største kanonbatterier blev opstillet ved havne og kyster, så tyskerne dels kunne sikre de få havne, som kunne anvendes af de allierede ved en invasion og dels kunne kontrollere skibstrafikken til og fra Østersøen.

I Hanstholm begyndte tyskerne allerede i 1940 at opføre et af de største batterier i Danmark, som med sine fire 38 cm kanoner sammen med et tilsvarende batteri i Kristiansand i Norge og minefelter kunne spærre gennemsejlingen af farvandet mellem Danmark og Norge.

Tvangsflytning af beboere

Gennem besættelsen blev befæstningen i Hanstholm udbygget med flere batterier og spæringer og udviklede sig til en egentlig fæstning. Det lille

fiskerleje Hansteds befolkning blev flyttet til en lokalitet længere inde i landet, og området blev spærret af for offentligheden. I og omkring byen blev der støbt flere hundrede bunkers, og der blev opført ammunitionsdepoter, værksteder, kasernebygninger og et hospital som murede bygninger eller som træbarakker. Hertil kom jordstillinger, minefelter og pigtrådsspæringer, som skulle beskytte fæstningen til alle sider. De fleste af disse huse kan stadig ses i dag, og de præger markant bybilledet.

Samme slags tyske fæstninger blev anlagt i eksempelvis Esbjerg, som også skulle beskyttes mod en eventuel landgang på vestkysten. Og i Frederikshavn skulle en omfattende befæstning beskytte den vigtige

En typisk mandskabsbunker på Vestkysten, halvvejs begravet af sandet.

Foto: Jens Andersen.

” Tyskerne overtog gradvist den danske hærs kaserner og anvendte dem til indkvartering.

skibsforbindelse til Norge og samtidig sikre, at havnen ikke faldt i de allieredes hænder.

Byggeriet udført af danskere

I løbet af knap fire år byggede tyskerne i alt ca. 9.000 betonanlæg som en del af invasionsforsvaret i Danmark foruden et ukendt antal andre bygninger, der skulle understøtte den tyske militære tilstedeværelse. Forbruget af byggematerialer i form af beton, stål og træværk var kolossalt og satte næsten alt dansk, civilt byggeri i stå.

Det var danske entreprenører og danske arbejdere, der udførte en stor del af byggearbejderne, mens det var tyske ingeniører, der stod for selve projekteringen af anlæggene og deres færdiggørelse med tekni-

ske installationer og bevæbning. De fleste af betonanlæggene blev udført som en art typehuse med faste typer af bunkere til forskellige formål, som i øvrigt gik igen langs hele Atlantvolden. Dette sikrede kvaliteten i konstruktionerne og gjorde samtidig byggeriet hurtigere.

Hovedparten af byggerierne skete på privatejede områder, og der blev derfor gennemført et stort antal ekspropriationer, og store områder blev spærret for al civil adgang. Byggeriet greb altså voldsomt ind i det danske samfundsliv og blev et markant element i besættelsens historie.

Hundredetusinde tyske soldater indkvarteret

Ved siden af invasionsforsvaret opførte tyskerne en lang række

andre militære anlæg i Danmark. Landet fungerede i vid udstrækning som øvelses- og rekreationsområde for tyske styrker, der enten skulle uddannes, eller som skulle have orlov fra indsatsen ved fronterne. De relativt rolige forhold og landets nære beliggenhed gjorde det ideelt at flytte styrker til Danmark i kortere perioder, hvor de samtidig kunne bemande invasionsforsvaret. På denne måde havde tyskerne fast en styrke på op imod 100.000 mand stående i Danmark.

Denne store styrke skulle naturligvis indkvarteres, og tyskerne overtog gradvist den danske hærs kaserner og anvendte dem til indkvartering. De danske fredstidskaserner kunne dog langtfra rumme den store tyske styrke, og tyskerne beslaglagde

Vidste du at...

Langt de fleste af de tyske bunkers i Danmark er bygget som en slags typehuse. Tyskerne udviklede et stort program med standardbygninger – såkaldte Regelbauten – som blev bygget over hele Europa. Programmet omfattede flere hundrede forskellige modeller til alle formål; f.eks. mandskabsbunkere, kanonbunkere og hospitaler. Derfor kan man genfinde den samme type tyske bunkers uanset om man er i Norge, Danmark eller Frankrig.

derfor skoler og andre egnede bygninger i hele landet til indkvartering, ligesom mange soldater blev indkvarteret i private hjem. Det var dog også nødvendigt at opføre nye kaserner, og eksempelvis i det store øvelsesområde i Oksbøl nord for Esbjerg opførte tyskerne lejre, der kunne huse de mange soldater.

Den meget faste kulturarv

Den tyske besættelse af Danmark (1940-45) har efterladt en mængde fysiske kulturspor i form af næsten uforgængelige bygninger, veje og jordanlæg, selvom havet og sandet gør sit faste indhug.

Til trods for deres tvivlsomme æstetiske kvaliteter er disse bygningsværker imidlertid vigtige vidnesbyrd om en turbulent og ikke så fjern periode

” Den tyske besættelse af Danmark har efterladt en mængde fysiske kulturspor.

i Danmarkshistorien, og man gør derfor i disse år en stor indsats for at kortlægge, beskrive og tilgængeliggøre anlæggene og sikre deres eksistens.

En række af de største og væsentligste anlæg er allerede aktivt gjort tilgængelige for publikum; eksempelvis i Hanstholm, Frederikshavn og Silkeborg, hvor der er indrettet spændende og meget populære museer. Mange af anlæggene ligger

dog uformidlede men tilgængelige i landskabet og indgår på forskellig vis som en integreret del af miljøet.

Endnu andre af de tyske befæstningsanlæg ligger fortsat ukendte og utilgængelige på militære områder, da de naturligt kom til at indgå i det danske forsvar efter krigen. Op igennem den Kolde Krig blev en del af de tyske anlæg nemlig fortsat anvendt til militære formål og bliver først i disse år tilgængelige for offentligheden ■

Den Kolde Krig og internationale alliancer

AF MUSEUMSINSPEKTØR
THOMAS TRAM PEDERSEN,
ØSTJÆLLANDS MUSEUM

Den overhængende krigstrussel under den Kolde Krig fik Danmark til at opbygge et helt nyt, moderne forsvar. Nu skulle man ikke bare kunne forsvare et territorium men hele befolkningen mod følgerne af en krig, der kunne blive større og værre end nogensinde. Danmark som medlem af NATO deltog igennem disse 40 år i et massivt oprustningskapløb, hvor øst og vest forsøgte at overgå hinanden.

Med frygt skal man forsvar bygge

- den Kolde Krigs forsvar og bygninger 1945-89

I perioden efter 2. Verdenskrig valgte Danmark gradvist side i den begyndende Øst-Vest-konflikt. Da man erkendte, at den traditionelle danske neutralitetspolitik ikke ville kunne sikre landet mod deltagelse i en ny krig – kombineret med frygten for en kommunistisk magtovertagelse, fik den Danmark til at søge ind i det vestlige alliancesamarbejde NATO. Man forventede, at medlemskabet her ville kunne sikre dansk forsvar den nødvendige hjælp udefra, hvis landet skulle blive angrebet.

Besættelsestidens tyske forsvar i Danmark havde været markant anderledes i form og omfang end noget tidligere dansk forsvar, fordi det var indrettet til at modstå andre typer fjender og på en anden type af krig. Erfaringen fra 2. Verdenskrig viste

blandt andet, at moderne krige nu var totale krige, der kunne ramme enhver i samfundet – militære mål som civile. En erfaring, som atombomberne i august 1945 kun understregede.

Opbygningen af det moderne forsvar under den Kolde Krig 1945-89 blev en massiv ressourceudskrivning for det danske samfund med opførelsen af tusindvis af bygninger til det militære og det civile beredskab over hele landet.

Nye fjender – nye våben

Samarbejdet med NATO-partnerne og modstillingen til det østlige alliancesamarbejde Warszawa-pagten kastede Danmark hovedkulds ind i et 40-årigt oprustningskapløb, hvor parterne hele tiden forsøgte at trumfe hinandens militære styrke.

Da den tyske værnemagt forlod Danmark i 1945, efterlod den samtidig de mest omfattende forsvarsværker, der er blevet opført i landets historie. I den strategiske situation, som Danmark befandt sig i efter 2. Verdenskrig, var disse forsvarsværker dog ikke til megen nytte, da tyskerne jo primært havde rustet sig mod et angreb fra de allierede i vest, som nu var Danmarks nye allierede!

Det tyske invasionsforsvar blev derfor opgivet uden nogen sinde at være blevet bygget færdigt, mens en stor del af de øvrige tyske installationer i Danmark fortsat kunne anvendes af det nye danske forsvar.

Det gjaldt ikke mindst de tyske flyvepladser i Danmark og en stor del af den organisation, som tyskerne

Indgangen til det underjordiske og atomsikrede Stevnfort.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

havde opbygget omkring landets luftforsvar, og som havde været blandt de mest avancerede i verden under krigen.

Det danske forsvar overtog dog primært de bygningsmæssige installationer, mens englænderne destruerede hovedparten af de tyske fly og radarer, og der skulle nu opbygges en ny struktur, der svarede til de nye trusler.

Totalforsvaret

Med erfaringerne fra 2. Verdenskrig stod det klart, at skulle Danmark blive involveret i en ny global krig mellem NATO og Warszawa-pagten, ville den få en altomfattende form, hvor krigen ville gå ud over hele samfundet. Det nye danske forsvar blev derfor op igennem perioden opbygget som et to-

talforsvar, som skulle beskytte – men også mobilisere – alle dele af samfundet i tilfælde af en krig.

Man havde fået kortere varslings-tider fra en krise opstod, til en krig kunne bryde ud, og det krævede et veludbygget kommunikationsnet og at en mobilisering af krigsstyrken hurtigt kunne gennemføres ved at alting lå klar i depoter.

Truslen fra luftangreb krævede, at der blev etableret et varslingsnet og blev bygget luftforsvarsstillinger og flyvepladser.

Forsvaret fik nye køretøjer som kampvogne og lastbiler, som gjorde det nødvendigt, at kasernerne måtte udbygges med garageanlæg, værksteder og større øvelsesområder.

” Det nye danske forsvar blev derfor opbygget som et totalforsvar, som skulle beskytte - men også mobilisere - alle dele af samfundet.

Samtidig blev der indkaldt langt flere værnepligtige, og der måtte bygges flere og større kaserner med faciliteter, der levede op til kravene om en tidssvarende indkvartering og uddannelse.

Beskyttelsesrum til civile

Civile ville også komme til at lide betydeligt for følgerne af en krig. For at beskytte civilbefolkningen var det nødvendigt med en omfattende udbygning af tilflugtsrum til beskyttelse og af nøddepoter og nødfaciliteter til fortsættelse af vigtige samfunksfunktioner; f.eks. forsyning og hospitaler.

Den evige trussel om indsættelse af atomvåben betød dog, at mange af de ovenstående tiltag i sidste ende alligevel ikke ville være tilstrækkelige. De vitale samfunksfunktioner blev

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Civilforsvarets mærke i et beskyttelsesrum fra 1950'erne.

derfor sikret, så de kunne fortsætte deres virke. Det var altså massive udfordringer man stod overfor og med et relativt beskedent udgangspunkt.

Selvom de færreste måske var fuldt bevidste om det, blev truslen om krig og krigsforberedelserne noget allestedsnærværende, som på mange måder kom til at præge det danske samfundsliv i over 40 år.

Det nye byggeprogram

Da Danmark blev medlem af NATO i 1949 var der ikke nogen tvivl om, at det danske forsvar skulle moderniseres betydeligt. Forsvaret fik derfor ekstraordinært store bevillinger, og der blev indledt et større program med anskaffelser med fly, skibe, kampvogne, håndvåben og anden militær udrustning, som dels blev givet som

Foto: Scanpix

Modstanden mod atomkraft og atomvåben var meget synlig i samfundet.

våbenhjælp fra USA og dels blev indkøbt nationalt. Samtidig blev antallet af værnepligtige, der blev indkaldt for at få en militær uddannelse, øget betydeligt, og forswarets fastansatte personel blev udvidet.

Nye forter på Stevns og Langeland

Et nyt stort byggeprogram skulle skaffe plads til de mange nye aktiviteter. Danmark oplevede derfor for anden gang på mindre end 10 år en hektisk udbygning af de militære bygningsanlæg. En del af udbygningen skete omkring de traditionelle garnisonsbyer, mens andre dele tog udgangspunkt i de tyske anlæg fra besættelsen.

Der kom dog også nye, militære anlæg på Danmarkskortet, og der blev særligt opført et antal operative anlæg.

På Stevns og på Sydlangeland blev der bygget forter, som kunne kontrollere gennemsejlingen af Øresund og Storebælt, og rundt om København byggede man en ring af luftforsvarsanlæg, som blev udstyret med først kanoner og siden med missiler.

Tilsvarende blev en række af de eksisterende kaserner udbygget, så de kunne rumme de mange nye soldater, og hvor soldaterne kunne uddannes til at anvende de nye og mere avancerede våben. Det gjaldt f.eks. kasernerne i Vordingborg, Holbæk, Næstved, Haderslev, Randers og Aalborg. Der kom dog også nye kaserner til i f.eks. Sjælsmark, Farum, Vedbæk, Varde, Fredericia og Skive, som var bygget over den samme model, og hvor man blandt andet benyttede typehusbyggeri med præfabrikerede

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Atomsikret dør til flyhangar i Tirstrup.

betonelementer. Det skulle gå stærkt og være billigt.

Moderne kaserner er åbne

I løbet af 1970'erne havde kravene til soldaternes indkvartering og uddannelse udviklet sig markant og byggeriet af nye kaserner kom til at afspejle den generelle udvikling i samfundet og signalerede større åbenhed og frihed. Byggeriet skulle gøre kasernelivet mere attraktivt for de unge.

På de nye kaserner i Antvorskov ved Slagelse, i Skalstrup ved Roskilde og i Holstebro forsvandt det høje hegn rundt om kasernen, som heller ikke blev bygget med den traditionelle eksercerplads som centrum. I stedet valgte man et moderne byggeri, som til dels var åbent for offentligheden,

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Indgangen til depotet i Grelshede; ét af de mange militære depoter fra den Kolde Krig.

Vidste du at...

Mange ammunitionsdepoter bliver anvendt til oplag af fyrværkeri, som champignongartnerier eller til lagring af ost eller vin, og på den tidligere Flyvestation Vandel er der i dag motorbane og oplevelsescenter. I Værløse og i Avedørelejren er der filmproduktion. Stevnsfort og Langelandsfort er i dag omdannet til museer og står som monumenter over den Kolde Krig.

NEPS

North European Pipeline System er et omfattende net af olierørledninger, der går fra Frederikshavn i Nord til Tyskland. Rørledningen blev bygget fra 1954 og var i aktiv tjeneste frem til 2002. Den omfatter i alt 650 km rørledning, 17 pumpestationer og 85 større og mindre olietanke. Fra fem forskellige steder kan olien bringes i land fra tankskibe og pumpes rundt til militære anlæg, f.eks. til flyvestationerne. Rørledningen eksisterer stadig og indgår til dels i det danske beredskab.

Genanvendelse af krigens bygninger

Mange militære anlæg blev under den Kolde Krig opført med klausul om, at områderne skulle bringes tilbage til deres oprindelige stand, eller at de kunne tilbagesælges til kommunerne for et symbolsk beløb, når Forsvaret ikke længere skulle anvende dem. Det har i mange tilfælde vist sig vanskeligt at genanvende de specielle anlæg til civile formål, som ofte ligger afsides og har en svært anvendelig bygningsmasse. Samtidig ligger mange af anlæggene i landzoner eller i fredede arealer og er derfor svære at udvikle til beboelse eller erhverv.

Grafik: Civilforsvaret

Orientering til offentligheden under Cuba-krisen i 1962.

og hvor soldaterne kunne komme og gå uden at møde en portvagt. Hovedparten af forsvarets tjenestesteder forblev dog hermetisk tillukkede og aktiviteterne hemmelige for offentligheden.

De operative anlæg og kasernerne blev suppleret af en helt ny depotstruktur, som kunne rumme materiel, ammunition og forsyninger; alt fra kampvogne til gipsarme, som skulle anvendes i tilfælde af krig. Mobiliseringsdepoterne blev spredt ud over hele landet og var sjældent synlige eller kendte i offentligheden.

I løbet af 1950'erne og 1960'erne voksede antallet af forsvarets lokaliteter rundt om i landet til over 700 og med mere end 10.000 bygninger. Og det var alene til brug for det militære forvar.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Offentligt tilflugtsrum blev bygget alle steder. Her i Slagelse.

” Opbygningen af det moderne forvar under den Kolde Krig 1945-89 blev en massiv ressource-udskrivning for det danske samfund.

Onsdagshylet klokken 12

Sirenernes hyl hver onsdag kl. 12 var måske én af den Kolde Krigs mest nærværende påmindelser om, at krigen kunne være lige om hjørnet. Og at den kunne ramme enhver. Den ugentlige afprøvning af luftværns-sirenerne blev centralt udløst fra Civilforsvarets kommandocentral i en kælder under Bernstorff Slot, hvor det civile beredskab i tilfælde af en krig skulle ledes fra.

Allerede under besættelsen havde man i Danmark opbygget Statens Civile Luftværn og Civilbeskyttelseskorpsen, som skulle forebygge og afhjælpe følgerne af luftangreb, og denne organisation blev stærkt udbygget. Civilforsvaret blev opbygget som et omfattende beredskab, der kunne træde i funktion ved en krig. Beredskabet var ligesom det militære forvar opbygget som en mobiliseringsstyrke, hvor man uddannede

Thomas Tram Pedersen.

Kupler til missiler på Stevnstfort.

værnepligtige, som kunne genindkal-des, udrustes med materiel og ind-sættes efter en kort genopfriskning.

Bygninger parat med depoter

Det var også en del af beredskabet, at mange – særligt offentlige bygninger som skoler og biblioteker blev indrettet som depoter for materiel til Civilforsvaret og til nødberedskabet. Her opbyggede man store lagre af forsyninger til fordeling blandt civile ofre; tøj, fødevarer og medicin, telte, tæpper samt udrustning til at ombygge civile biler til brandbiler og ambulancer. Andre bygninger blev forberedt på at kunne huse evakuere-de eller hjemløse, eller fungere som hospitaler og børnehaver, hvis de normale samfundsfunktioner skulle bryde sammen.

I Civilforsvarsloven blev det i 1949 bestemt, at bestemte typer af beboelsesejendomme skulle have et fast beredskab, og at alle nye byggerier over en vis størrelse skulle opføres med forberedte beskyttelsesrum. Disse rum skulle være særligt forstærkede og fungerede til daglig som parkerings- eller cykelkældre, men kunne med kort varsel ryddes og indrettes som beskyttelsesrum til bygningens beboere. Trods loven og det omfattende nybyggeri i perioden, var der forberedt beskyttelsesrum til et mindretal af befolkningen. Alle andre måtte beskytte sig efter de anvisninger, som ville blive omdelt i et hæfte.

Endeligt indgik naturligvis også forsyningen af vand, varme, gas, el og telefon i beredskabet, og el-, gas- og

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Militære områder var lukkede for offentligheden.

vandværker blev sikret ekstra mod sabotage og havde forberedte planer for forsyning under en krig.

Veje, broer og færger - alt skulle sikres

Krigsforberedelserne kom også til at omfatte meget af den øvrige civile infrastruktur. De fleste kan sikkert huske de gule skilte ved vejene og broer med angivelse af broens bæreevne for soldater og kampvogne, og mange broer blev derudover forberedt, så de hurtigt kunne sprænges i luften.

Der lå også planer for anvendelsen af f.eks. storebæltsfærgerne og for jernbanerne, som skulle indsættes ved en evakuering og ved transport af forstærkningsstyrker mellem landsdelene.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Radar i Skagen.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Fugleudkig i gammelt radartårn på Mandehoved på Stevns.

Til forskel fra eksempelvis Sverige, blev der kun i begrænset omfang lavet depoter til fødevarer allerede i fredstid. I tilfælde af krig ville mange store supermarkeder og grossister fungere som fødevaredepoter, og der blev udarbejdet planer, så depoterne kunne forsvares mod plyndring.

Den Kolde Krigs Internet

For at sikre, at de militære enheder hurtigt kunne kommunikere med hinanden, blev det militære kommunikationsnet udbygget med en række nye tiltag. Blandt andet blev Danmark tilknyttet NATO's store kommunikationsnetværk, så det blev muligt på en sikker måde at kommunikere med NATO's myndigheder, blandt andet med digital kommunikation i forløberne for Internet.

Flere steder i landet blev der derfor bygget relæstationer og store satellitstationer til kommunikation, eller til overvågning af Warszawa-pagtens tilsvarende kommunikation.

Pol-line med olie

Et af den Kolde Krigs mest omfattende bygningsværker er samtidig et af de mindst iøjnefaldende. Fra Frederikshavn i nord og langt ned i Tyskland blev der nemlig nedgravet en rørledning, som skulle forsyne forsvaret med olie og brændstof.

Den såkaldte POL-line (Petrol, Oil, Lubricants) kunne tage olien i land fra tankskibe ud for Frederikshavn og ved hjælp af pumpestationer føre den til store nedgravede olielagre flere steder i landet. Derfra kunne den så bruges af militære fly og køretøjer.

Med på en lytter

Danmark skulle i en krigssituation ikke forsvare sig alene mod en angribende styrke. I kraft af NATO-samarbejdet forventede man fra dansk side, at britiske, tyske og eventuelt amerikanske styrker ville komme landet til hjælp og landsætte egentlige forstærkningsstyrker i landet. Det var derfor ikke kun det danske forsvar, som stod for de militære byggerier i Danmark under den Kolde Krig.

Som en del af de såkaldte infrastrukturprogrammer opførte NATO i flere omgange en række anlæg i landet. Der var særligt tale om store depoter til opbevaring af materiel i fredstid, som blev bygget flere steder i Jylland. Men man byggede også for eksempel særligt sikrede flyhangarer, så landet var forberedt på at modtage forstærk-

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Antvorskov Kaserne er én af de moderne, åbne kaserner fra 1970'erne.

ningsstyrker. Hertil kom naturligvis, at NATO byggede anlæg til dels overvågning og kommunikation i form af radarstationer og lyttestationer og beskyttede kommandofunktioner, hvorfra kampen kunne ledes i tilfælde af en krig.

Tilsvarende byggede både Storbritannien og Tyskland depotanlæg i Danmark og etablerede forskellige faciliteter, som skulle støtte landenes indsats i Danmark i tilfælde af krig.

Hovedparten af disse anlæg blev opført på lejet jord, da det var vanskeligt at ekspropriere jord til udenlandske byggerier, og fordi fremmede magter ikke kunne eje jord i landet. Med tiden blev de fleste anlæg dog overdraget til Danmark som national ejendom.

Truslen fra atomvåben

Størstedelen af det militære byggeri i Danmark under den Kolde Krig var beregnet til at landet skulle kunne stille en stor krigsstyrke med et kort

varsel og beskytte landet bedst muligt mod følgerne af en krig. Dette byggeri var dog kun indrettet til at kunne håndtere en krig, der mindede om 2. Verdenskrig. Til gengæld var mulighederne for en udbredt beskyttelse mod følgerne af en krig med atomvåben begrænsede.

I flere af vore nabolande – og ikke mindst i Sverige – opbyggede man et omfattende atomart beredskab med bygninger, der kunne beskytte mod både trykbølgerne og strålingen fra atomvåben. Her udviklede man et omfattende overlevelseshjælpsprogram for de fleste militære og mange civile funktioner, og i løbet af den Kolde Krig blev der anvendt uhyre ressourcer på at bygge militære og civile installationer under jorden og sikre dem mod atomar og kemisk forurening.

” Sirenernes hyl hver onsdag kl. 12 var måske én af den Kolde Krigs mest nærværende påmindelser om, at krigen kunne være lige om hjørnet.

Foto: Svend Erik Albrethsen.

Tilflugtsrum på Kommunehospital.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Kun kuplen på Radarstation Skovhuse ved Vordingborg er umiddelbart synlig.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Nedlagt kommandobunker i Vedbæk.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Ny begyndelse; kunstudstilling i den gamle vagtbygning i Depot Fylleledet i Frederikshavn.

Helt sådan var det ikke i Danmark, hvor det primært var nogle af de helt centrale funktioner, der blev beskyttet i højsikrede bygninger. Det gjaldt primært militære føringsfunktioner og hovedkvarterer, som blev placeret i bunkere dybt under jorden. Og udvalgte flyhangarer, der skulle sikre, at styrkerne kunne slå igen efter et angreb.

Stevnsfort

Det var dog kun få af disse anlæg, som havde muligheden for gennem længere tid at fortsætte sine funktioner uden forsyninger udefra. Ét af disse anlæg var Stevnsfort, som dybt begravet i Stevns Klint kunne fortsætte farvandsovervågningen i op til tre måneder.

Tilsvarende havde Flyvevåbnet og NATO anlæg i f.eks. Karup og Ved-

bæk de samme muligheder. De fleste militære funktioner var dog anvist til at skulle beskytte sig i felten.

Kongehus og embedsfolk skulle sikres

På det civile område blev der i begyndelsen af 1960'erne opført to anlæg – ét i Midtjylland og ét i Nordsjælland, som kunne rumme dele af Kongehusets medlemmer, regeringen og udvalgte embedsmænd, som kunne sikre styringen af landet – også efter en atomkrig. Man delte disse funktioner i to så regeringen kunne fortsætte, selv hvis det ene af anlæggene alligevel skulle gå tabt.

Søg dækning!

Beskyttelsen af befolkningen mod følgerne af en atomkrig var begrænset, og det var op til den enkelte

at søge at beskytte sig selv efter de anvisninger, som i krigstilfælde ville blive udsendt.

Det skete f.eks. under Cubakrisen i 1962, hvor Civilforsvaret udsendte folderen "Hvis krigen kommer". Man vurderede at det var urealistisk at gennemføre et egentligt byggeprogram, som kunne beskytte enhver borger til enhver tid. I stedet ville man gennem beredskabsplaner og evakueringsplaner ruste landet bedst muligt mod det, som ingen håbede ville ske, men som i værste fald kunne blive aktuelt med få timers varsel.

Det militære byggeri og regionalpolitikken

Den omfattende udbygning af det danske forsvar fra begyndelsen af

1950'erne gjorde forsvaret til et aktuelt spørgsmål under den Kolde Krig – ikke bare i den udenrigs- og sikkerhedspolitiske debat – men også i den indenrigske, da der var mange interesser på spil i forhold til stationeringen af forsvarets styrker.

De lokale interesser var dog modsatrettede; på den ene side var der penge i form af udvikling af infrastruktur og arbejdspladser forbundet med stationeringen af styrker i et lokalområde. Samtidig frygtede mange dog, at stationeringen af styrker ville gøre lokalområdet til et mere oplagt bombemål i tilfælde af en krig.

Frygten skabte arbejdspladser

Ved placeringen af nye militære anlæg valgte man i vid udstrækning at afvige fra de traditionelle garnisons-

byer og placere anlæggene i tyndtbefolkede udkantsområder. Her var det dels hensynet til plads, der spillede ind og dels hensynet til sikkerhed, fordi man naturligvis ønskede at lægge for eksempel de store ammunitionsdepoter så fjernt fra civil bebyggelse som muligt.

Flere af de nye store militære installationer kom jo til at ligge på nogle af de steder, som tyskerne under besættelsen havde valgt, for eksempel Flyvestation Karup, som løbende blev udviklet op igennem den Kolde Krig. Dette kolossale område havde før krigen været relativt øde, men med placeringen af Flyvestationen og en lang række tilknyttede funktioner, kom der i løbet af få år adskillige tusinde arbejdspladser til området.

Den relativt store afstand til andre byer i området betød, at mange valgte at bosætte sig i området, og ligesom andre steder i landet skød parcelhuskvarterer og mindre forretnings- og industriområder frem på en egn, hvor der indtil bare 20 år tidligere kun havde ligget spredte husmandssteder på den sandede jord.

Støj i parcelhuskvarterer

Ikke alle steder var de militære installationer lige populære, og flere steder følte naboerne sig generet af de militære aktiviteter og ikke mindst af støjgenerne. Det gjaldt for eksempel på Flyvestation Værløse, hvor den civile bebyggelse i løbet af 1960'erne voksede helt frem omkring det høje perimeterhegn og førte til en strøm af klager og erstatningssager på grund af støjen

Sjælsmark Kaserne fra 1953 er karakteristisk for den tids institutionsbyggeri.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

fra flyene. I sidste ende var det dog som regel de militære hensyn, der kom til at veje tungest i forbindelse med placeringen af militære anlæg og deres aktiviteter.

Frygten for civile mål

Også frygten for at de militære installationer skulle gøre de omkringliggende civile områder til mere oplagte bombemål, spillede ind. Allerede i løbet af 1960'erne og 1970'erne havde der været protester, fredsmarcher og markeringer mod forskellige militære installationer, og i begyndelsen af 1980'erne var der i Odense en stor offentlig debat omkring stationeringen af et stort luftforsvarsanlæg med missiler i byens vestlige udkant. Trods mange protester var det dog igen de militære hensyn, der blev de afgørende.

Bare et par år senere kæmpede Odense igen; denne gang for at få lov til at beholde sin kaserne i byen. I den Kolde Krigs sidste del og op gennem afviklingen i 1990'erne begyndte forsvaret at nedlægge mange af sine tjenestesteder, hvilket også betød, at mange civile arbejdspladser i de berørte områder ville gå tabt.

Murens fald

Symbolisk nok blev nedrivningen af ét bygningsværk startskuddet til afviklingen af en meget stor del af den Kolde Krigs bygninger.

Berlinmuren var mere end noget andet symbol på den Kolde Krig, og efter dens fald i 1989 og opløsningen af Sovjetunionen i 1991, blev de tidligere modstanderes styrker reduceret markant overalt i Europa. USA og

Storbritannien trak sammen med de øvrige allierede hovedparten af deres styrker ud af Tyskland.

Og i de tidligere Warszawapagt-lande trak de sovjetiske styrker sig tilbage og efterlod kolossale områder, som tidligere havde huset kaserner, flybaser og øvelsesområder.

Afvikling i Danmark og genanvendelse

I Danmark så man efter 1989 den samme tendens, selvom det var i en noget mindre målestok. Den nye sikkerhedspolitiske afspænding betød, at man allerede fra Forsvarsforliget i 1992 begyndte at reducere det militære forsvar og det civile beredskab. Blandt andet begyndte man at afvikle flyvestationer og depoter, da man ikke længere forventede at skulle

Overflødigt og klar til nedrivning.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

Næstved Kaserne bliver nu omdannet til civil brug.

Foto: Thomas Tram Pedersen.

” Fra begyndelsen af 1990'erne blev en del kaserner anvendt som asylcentre.

modtage allierede forstærkningsstyrker, og mange af de civile beredskabslagre blev tømt og nedlagt.

Allerede i 1980'erne var man gået i gang med en omstrukturering af forsvarets tjenestesteder med nedlæggelsen af en række kaserner, som var utidssvarende. Denne rationalisering tog for alvor fart i 1990'erne, hvor en række traditionelle garnisonsbyer som Viborg, Randers, Odense,

Holbæk og Næstved mistede deres kaserner, og aktiviteterne på mange andre tjenestesteder blev reduceret markant.

Nedlæggelsen af kaserner, depoter og flyvestationer har mange steder rejst spørgsmålet om den civile genanvendelse af nogle af de militære anlæg, og allerede fra begyndelsen af 1990'erne blev en del kaserner eksempelvis anvendt som asylcentre.

Anlæggene har ofte nogle særlige faciliteter eller ligger i naturskønne områder, men de er ofte også bygget og anvendt med dispensationer fra eksempelvis fredningslovgivningen eller med klausuler om tilbagesalg eller om, at de skal fjernes, når forsvaret ikke længere skal anvende dem.

Vi kan i de kommende år opleve de såkaldte konvergensprojekter, som skal omdanne de tidligere militære områder til nye civile formål ■

Mere viden om forsvarsbyggeri i Danmark

Danmarks oldtid i landskabet, Kulturarvsstyrelsen:
www.kulturarv.dk/i-fokus-nu/danmarks-oldtid-i-landskabet

1001 fortællinger om Danmark, Kulturarvsstyrelsen:
www.1001fortællinger.dk

Statens Forsvarshistoriske Museum:
www.sfhm.dk

Københavns Befæstning:
www.befaestningen.dk

Fredericia fæstning:
www.byprofil.dk

DR undervisning, website om forsvarsbyggeri i Danmark:
www.dr.dk/undervisning

Stevnsfortet, Østsjællandsmuseum:
www.stevnsfortet.dk

Trelleborg, Sydvestsjællandsmuseum:
www.vikingeborg.dk

Fyrkat, Skov- og Naturstyrelsen:
www.skovognatur.dk/Ud/Beskrivelser/Himmerland/Fyrkat/

Langelands Fortet, Øhavsmuseet:
www.langelandsfortet.dk

Aalborg Søfarts- og Marinemuseum
www.aalborgmarinemuseum.dk

Hals Skanse, Nordjyllands Historiske Museum:
www.halsmuseum.dk

Historiecenter Dybbøl Banke, Museum Sønderjylland:
www.1864.dk

Museumscentrum Hanstholm:
www.museumscenterhanstholm.dk

Bangsbo Fort og Krudttårnet i Frederikshavn, Bangsbo Museum:
www.bangsbo.com

Frøslevlejrens Museum:
www.froeslevlejrensmuseum.dk

Zeppeliner og Garnisonsmuseet Tønder:
www.zeppelin-museum.dk

Kronborg, Slots- og Ejendomsstyrelsen:
www.ses.dk/da/SlotteOgHaver/Slotte/Kronborg

Gåsetårnet, Danmarks Borgcenter:
www.museerne.dk/content/dk4/dit_besog/borgen_og_gasetarnet

Nyborg Slot, Østfyns Museer:
www.nyborgslot.dk

Frihedsmuseet:
www.frihedsmuseet.dk

Dannevirke, Dannevirke Museum:
www.dannewerk.de

Sønderborg slot, Museum Sønderjylland:
www.museum-sonderjylland.dk

I Krigens Fodspor

– forsvarsbyggerier i Danmark

I dette hæfte kan du læse om Danmark og dansk forsvarsbyggeri i både krig- og fredstid. Her fortæller vi historien gennem de forsvarsværker, der er opført i hele landet - fra oldtidens vikingeborge til koldkrigsanlæg, og beskriver udviklingen i artilleri og våben. Der er kugler og krudt; bastioner, befæstninger, voldanlæg, skanser, bunkers fra 2. Verdenskrig, flyvestationer, kaserner og beskyttelsesanlæg fra den Kolde Krig, hvor angsten for en atomkrig var på sit højeste. God fornøjelse.

KULTURARVSTYRELSEN

H.C. ANDERSENS BOULEVARD 2
1553 KØBENHAVN V

TELEFON 33 74 51 00
post@kulturarv.dk
www.kulturarv.dk